

91
5-

26.8.27

TOROZOV da N. A. REPINA

GEOGRAFIJA

4-ət VO

4383

MOSKVA

UÇPEDGIZ

1932

A. M. STOROŽOV da N. A. REPINA

GEOGRAFIJA

4-æt VO

MOSKVA

UÇPEDGIZ

1 9 3 2

Ответ. редактор *Недефьев С. Г.* Технич. редактор *Рожин Вл.* Книга сдана в набор 26/IX 1932 г. Подписано к печати 26/XI 1932 г. Учгиз № 3275 Упол. Главлита Б-21637 Зак. № 1282 Тираж 3 500 экз. П. л. 31 $\frac{1}{2}$. Бумага 62×93 см 82072 тип. знак. на 1 бум. л. Бум. листов 6125

17-я тип. треста «Полиграфкнига», Москва, Шлюзовая наб., 10

I. MIJAN OKPUG.

1. Озза оләм.

Къз і вѣдѣс мѣдик нацијаезлѣ, кѣдна вайтень ће роц къв вулып, коми отирлѣ car дырни овнъ вѣли әddәn шәкѣт. Velәtçem otir veli jeea — toko әti-әti. Roç къв вулып kuzisә baitnъ toko muzykkez. Inka pәlәs roç kylvә ezә тәдә.

Velәtnъ uçat nacijaezsә carlәn pravitelestvo ez i dumъs ker, skolaez vәlisә jeea. Komi mortlә askylәn roçcez kolasyп ez poz şetnъ 8ь, sijә şeralisә, suisә рyr „sola pejәn“.

2. Oktyabrskәj revoluciya вәгъп.

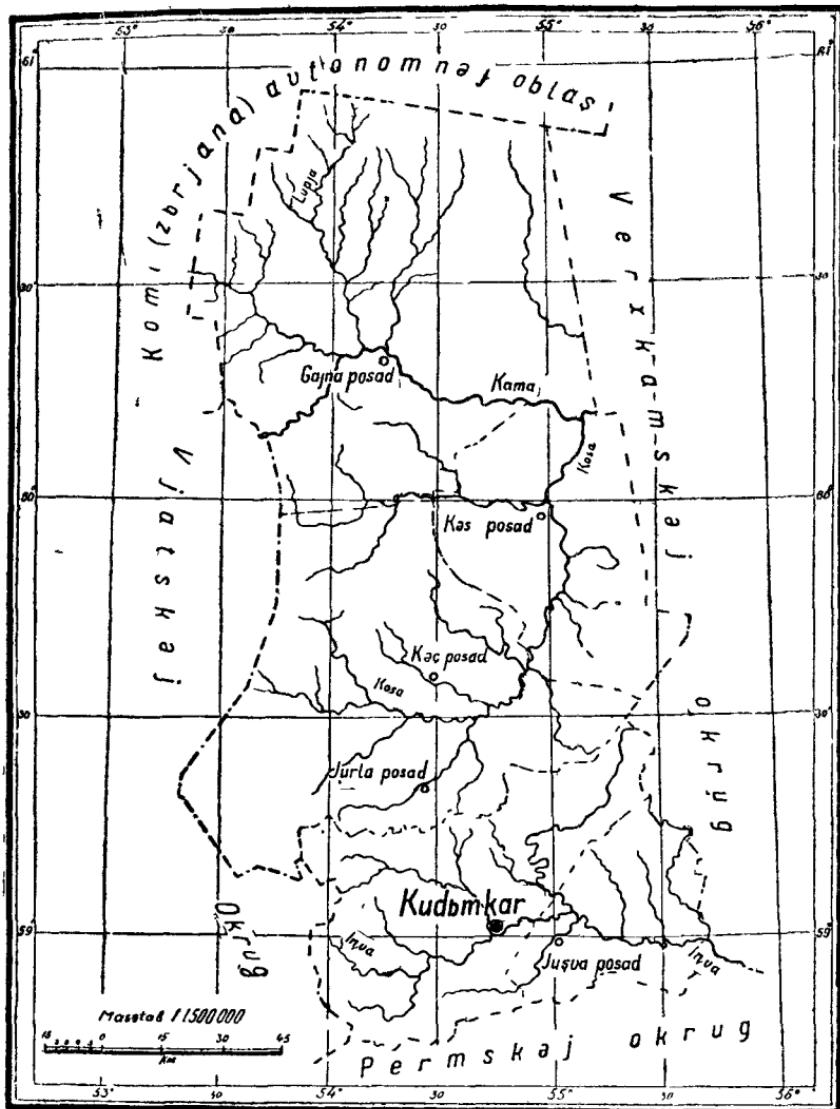
Partija da sovet vlaş şetisә uçat nacijaezlѣ seeam zә pravaez, къз роц отирлә.

Medvъ koknitzъка da cozazъка levтъп uçat nacijaezliш socialisticeskәj kultura da kәzajstvo, sovet vlaş şetis nыlә pravo kernъ aslyпъ nacionaлnәj oblaşsez da okruggez.

Siz, 1925 voә CIK viшtalis: Ural oblaşт komi otirәs әтуvtnъ torja okrugә. I aprel 3 lunә organizujtçis komi-permjak okrug.

Oktyabrskәj revoluciya вәгъп komi үзалиş otir mezmis şirbusiš, pondis stroitnъ aslys bur da vil olan. 1925 voşan, kәr organizujtçis okrug, VKP(b) veşkәtlәm şәrti, leninskәj nacionaлnәj poliтика olәmә pyrtәmәn, kәzajstvennәj da kulturnej stroitelstvoыn sodtim tempprez.

Eta kadşan pondәtçis komi къв вулып из. I әni вѣд skolaыn velәtень çeladсa komiәn. Uçrezdeңqoezъn juralışsezәn үзалень unazъk komiez. 1925 voşan komi къв вулып petә okruznәj gazeta, a 1932 voә organizujtçisa 3 rajonnәj gazeta. Oşsis kniga lezanin, kytәn lezәnъ komiәn velәtçan knigaez da zurnallez.

Komi okruglən karta.

3. Mijan okruglən granicæz.

Komi okrugkət ordçən kujlənən ne ətik rajon da oblaş. Ojlanas da rytlanas ətlaaşə Komi-zyrjan oblaşkət. Rytlanas ətlaaşə i Niznenovgorodskəj krajkət. Lunlanas — Illinskəj, Şivinskəj da Veressaginskəj rajonnezkət. Asvlañas tuncə

Çormozskəj rajon, səvərən Berjozovskəj da Çerdynskəj rajonnez.

Okrugъ — 22,3 şurs kv. kilometra paşa. Sə ryeckъ 6 rajon: Kudymkarskəj, Juşvinskəj, Jurlinskəj, Koçovskəj, Koşinskəj da Gainskəj.

Okrug paşa — 87 şelsovet. Beldən oğırış olən 201,6 şurs mort, nə kolasın komiez 133,6 şurs, a roçcez da mədik nacionaʃnoşez — 68 şurs.

ZADANNOEZ: 1. Vizətə karta da mətçalə komi okruglis granicaez. Kyt munə sylən granica lunladorən, tyladorən, ojladorən i asyladorən?

2. Mətçalə vəd rajonlis granicaez da sentr—medəzət posad.

3. Қeeəm derevnæz rygən tijan şelsovetə? Kyt munə şelsovet granica?

4. Klimat da mu vevdər.

Komi okrugъn klimatı umerennəj. Təvnas oz ovlı əddən kəzət, a gozumnas oz ovlı əddən zar. Təvnas sərət temperaturaı — -14° — 17° (C), a gozumnas — $+17^{\circ}$ + 20° (C). Sonxt kadəs ovla 150 lun. Seeəm klimatınp rozə izənən

Vər.

mu gəgər, kəznye: zər, id, ruzəg, sogdi, karçəz, lən, turun-nez — klever, timofejevka.

Okrugъn mu vevdərъs ne ətkod. Eməs əddon kuzəş uvallez, eməs gərppez. Səcəm mu vevdərъs unazъk pantasə ojlaçыn da asəvlaçыn: Gainskəj, Koşinskəj, Koçovskəj rajon-nezъn. Una mu mijan kujlə nurrez uvtъn, vərrez uvtъn. 60%-şa unazъk tılys loas vər uvtъn. Medъzъt nurrez nuzalənъ Kəsva usşo gəgər da Inva gəgər.

Lunlanış rajonnezas mu vevdərъs burzъk, setən arkmə naçыs unazъk.

5. Juez.

Komi okrugъn ətik mort oz vermъ noraşınъ, sto avu va. Vals mijan tırmə. Komi okrugət una kotərtənъ juez da sorrez. Medъzъt ju, Kama, potkətə okrugət 3uzdinskəj rajon granicaşan — Çerdynskəj rajon granicaəz. Səbərъn münə Kəsva. Jitşənъ səkət: Lolog, Jançyr, Jum, Onolva. Kudymkar dənət

Kəvtə vər.

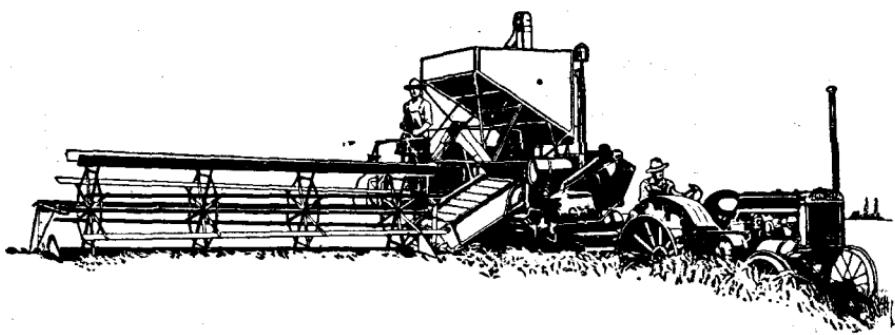
kotərtə Inva, Invakət jitşənъ: Kuva, Velva, Juşva i mədik posnit juez.

Komi okruglış kəzajstvosə etna juez levtənъ bura. Bvd voə nъ kuza kylətənъ una vər.

1925 voə vərsə kylətimə 1,5 million kub. metra. A 1932 voə — 3 million kub. metra. Juez vylas sulaləny una meñiçaez, pondətəny stroitny elektriçeskəj stancijaez. Kudymkarın, Gajnań da Kosayn sotçə-ni elektriçestvo.

ZADANNOEZ: 1. Mıltçalə karta vylən okrugis vyd ızyntszk juse (kışan niya pondətəny, kytçə işəny?) da pılış pritokkezsə.

2. Kyeəm ju kotərtə tijan gəgər? Tədmalə sijə? Kyeəm znaçenno sylən tijan rajon kəzajstvoyn (vər kylətəny, meñiçaez, elektro-stancijaez)?

6. Şelşkəj kəzajstvo.

Revolucijaəz komi kreşsanın uzalis musə uməla. Gəris rañikən, piñalis uvja puən. Toko bogatlıolen vəlisə sabanez, kərt tuvja piñaez da mortmədlən pluggez. Sijən naçış sogmis jeeə, əv vylən vədmikə sija təris jogən.

Gov kreşsanılən tıls vəli jeeə da uməl. Burzık pasnasə da viñzezsə uzalisə pomessikkez da bogatlıo.

Uzaliş kreşsanalə Oktyabrskəj revolucija şetis ızyt koknət. Komi derevnalən çuzəmbs vezsi. Partiya veskətləm şərti komi bedňakkez da şeredňakkez jona - ni suvtisə kolxozzez tuj vylə.

1925 voə, kər organizujicis mijan okrug, kolxozzez vəlisə esə jeeə — okrug paşa vyd kəzajstvoeziş toko $0,1\%$, a əni pýrisə 60% gəgər-ni.

Sodə i kəzən mu. 1916 voə kəzəm vəli vydəssə 90,2 şurs ga, a 1932 voə sodis 143,8 şurs gaəz. 99 şurs ga sovxozzezlən da kolxozzezlən.

Şełskəj kəzajstvo mechanizirujtçə. 1925 voşan 1932 voəz masinaez sodisə to məmda:

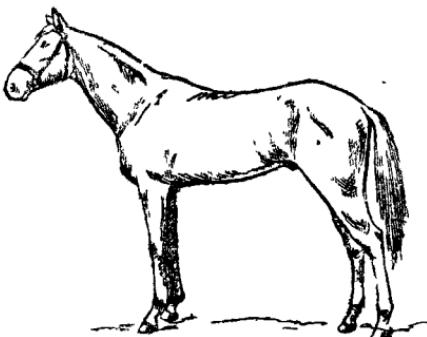
Mənşə	Masina nım	1925 vo	1931 vo
1	Pluggez	353	11,2 şurs
2	Kərt piqaez	21	598
3	Kultivatorrez	1	176
4	Okuçnikkez	3	315
5	Şu kəzannez	49	1,4 şurs
6	Turun kəzannez	9	157
7	Vundan masinaez	35	384
8	Vəla kurannez	13	53
9	Traktorrez	—	38
10	Əzət vartan mas.	—	23
11	Uçət vartan mas.	590	1,8 şurs
12	Tələtçan masin.	742	1,4 şurs
13	Şu vesətan mas.	38	441
14	Trijerrez	12	66
15	Izas vundalan mas.	12	256
16	Narjaşan mas.	3	130
17	Separatorrez	31	2 şurs

1931 voə Jurjinskəj rajonınp 50 şurs ga vılyp organizujtçis İnosovxoz. 1932 voə organizujtçisə şełxozkombinat da MTS (Kudymkarınp).

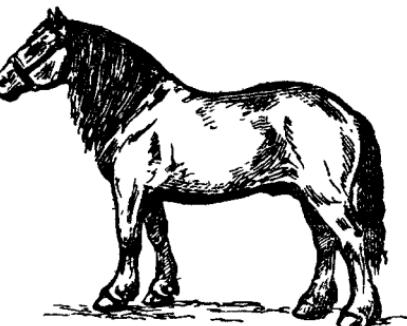
ZADANNO: Etna cıfraez şərti kerə diagrammaez. Ləddə da gizə, kəzə sodən tijan rajonınp, şełsovetyň mu uzałan masinaez, kəzan plossad.

7. Poda, zvirrez, kajjez da въдмасsez.

Sovetlən da partijalən organizacijaez sūvtətisə okrug 03ə əvvəl zadaçaez: levtənər poda vəditəm.

Rössak vəy.

Bitug—vъна вѣв.

1931voə mijan okrugъn podaşs to тьмда vәli: vәvvez—
41 şurs, mәssez—63 şurs, bałaez—83 şurs da porssez—
46 surs.

Poda burmətəm ponda
mədik rajonneziş vajətimə
bur rod vəvvez, məssəz,
porssez — vədəssə 195 jur.

Okrug paşa kolxozzez
kerisə poda vəqitan fermaez.
Etna fermaezən vois voə
burzıka pondas munńc po-
da vəqitəm

Zvirrez kolasын үнаズык панташәң: осзең, кәјиннең, рүңгөң
уррэз, кәңгөң і с. оз.

Gort kajjez: kurəggez, 303oggez, utkaez, kürkaez.

Vər pətkaez: utkaez, vər 3o3oggez, dozmərrez, şəlaez,
tarrez i s. 03.

Быдмасsez: vər, şu, karç, turun. Vərьs mijan una. Pozumain uvtъn kujlə 392 şurs *ga*, kəzjain uvtъn — 847 şurs *ga*, lisja puez uvtъn — 155 şurs *ga*.

Şuez въдмәнь seeəməş: zər, id, гузәг, sogdi. Въдмәнь ion, ръз, аңкъе.

Karçchez: morkov, kartov, kağıda, kapusta, turneps i s. 03.

Jaroslavskoj məs.

VIŞTALƏ: Bədmassez, zvirrez da kajjez estən gizəmaş ne vədəs,
kədna eməş okrugas, dak kinəs da mış eəsə tijə tədat?

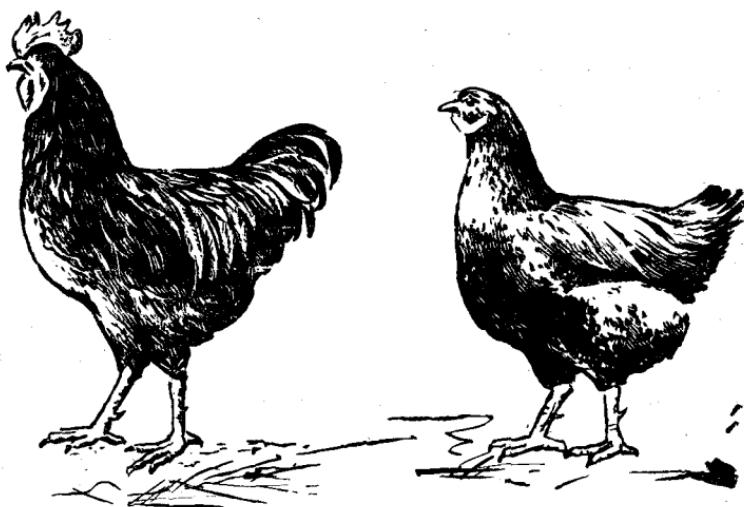

Piana os.

8. Komi tıyp una bogatstvo.

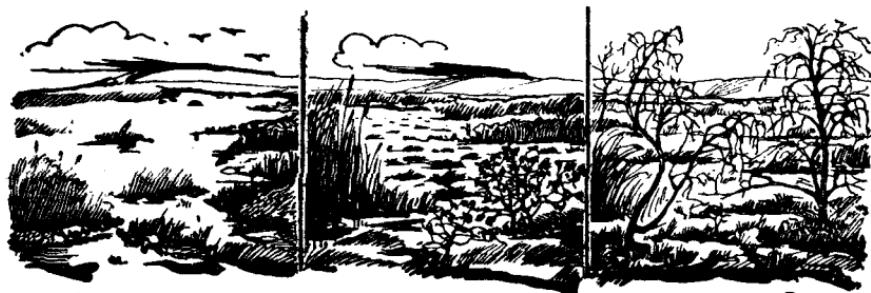
Una bogatstvo kujlə
Komi tıyp. No etə bogatstvosə sovet vlaş votəz kossyńń nekin ez dumajt.

Kapitańissez da pomessikkez nəm tujə ləd-dişə Komi musə, nek्यeem-pə zavod oz poz stroitńń. Ez radejtə niya Komi oťirsə, ezə tədə kyeem bogatstvo em Komi tıyp. Suvətlisə kerkə Kuvaňń zavod da i sijə çapkisə.

Kurəggez.

Toko sovet vlaş dyrni lovzis mijan okrug. Sojuz paşa *socializm stroitəm suvtətis mijan oзə zadaça: kossыль ти ръекиш bogatstvoez* da въдес сиже штепь socializm stroitəmə. Vazъn-ni mijе изалам Komi mu velatemyн, una adzim bogatstvo.

Torfa нур.

1930-31 voezə Moskvaşan da Šverdlovskşan mijan okrugъп изалисә иçonaj otır, kädna kossisә, къеem bogatstvo em mijan okrug ти ръекъп.

Jurlinskәj rajoniş adzisә nija kërt ruda. Kërt rудаis sylətən çugun da kerənъ kërt, stal, masinaez. Kës rajoniş adzisә bikət vermaşan şoj (ogneupornaj glina). Eta şojs pozə kerň seeäm kirpiç, këda oz sotçъ viñp, vermə viñp medbъzъt əd (zar). Seeäm kirpiçker kerənъ domnaez i məd.

Komi okrugъп siз-zə em una torf, këda pes tujə munə zavoddezə. Torf şetə zarsə pessa unazъk. Torfa nurrez kujlənъ Kës da Gajna rajonnezъп.

Къеem bogatstvoez eməs mijan okrugъп?

1. Ruda, këda loas 10 million tonnaşa unazъk.
2. Em pirit qıma ruda. Setiş kerənъ şernəj kislota, këda munə xim českəj zavoddezə.

Piritbs meduna kujlə Kama dorъn, Gajna rajonsa Pjatigorsъп.

3. Okrug mu rъekъп em izvesnak izzez. Unazъk nija kujlənъ Otopka derevna gəgər, Kəç rajonъп, Kudymkarъп, da mədik mestaezъп.

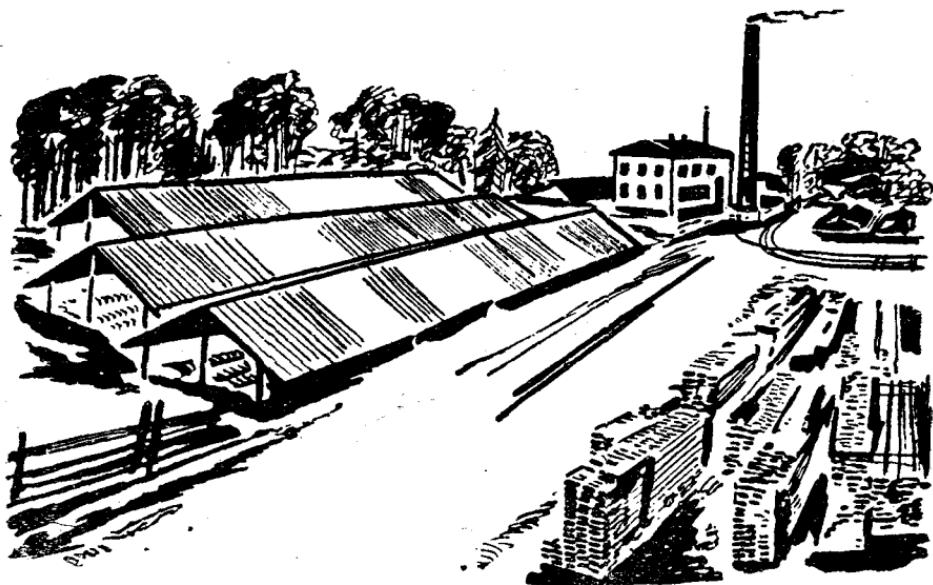
4. Bikət vermaşan (ogneupornaj) şoj kujlə Petuxovskәj şelsovet gəgər, Kəç rajonъп.

5. Kudymkar da Kës rajonnezъп — torf.

6. Oxra — Kës da Jurla rajonnezъп.

7. Okrugън em una gerd da çockom şoj, kədaiş kerənъ posuda, kirpiç i s. oз.

8. Juez dыnъn una em pesek da gravij (gała), kədna mu-nənъ postrojkaez vylә da tujjez vylә.

Kirpiç keran zavod.

9. Въдмəнъ тijan okrugън zellä turunnez.

10. A eakъs, jagədъs тымда.

11. Okrugън em medъzъt bogatstvo — vər.

Una esə og tədə, тъj em tijan mu rъeckъn.

· Въd velətcişlә, въd mortlә kolə tədmavnъ Komi mu da
sъ pъekiş bogatstvoez.

Traktorrezzən vər petkətənъ,

9. Vər — mijan bogatstvo.

Komi okrugън тиъс уназыкъ вѣр увѣнъ. Кытчэ-въ ен визат, гегэр лез виза вѣр. Вѣр — mijan bogatstvo. Вѣр кәзайствоиш округша вѫдзетън медъзыт doxod.

Komi үзалишъс уна шем седтѣ вѣрън: вѣр zapтапън, кылтапън, звир күчиккез да рѣтка вузалемен.

Voralis pon.

Badeg (kuropatka).

Ur.

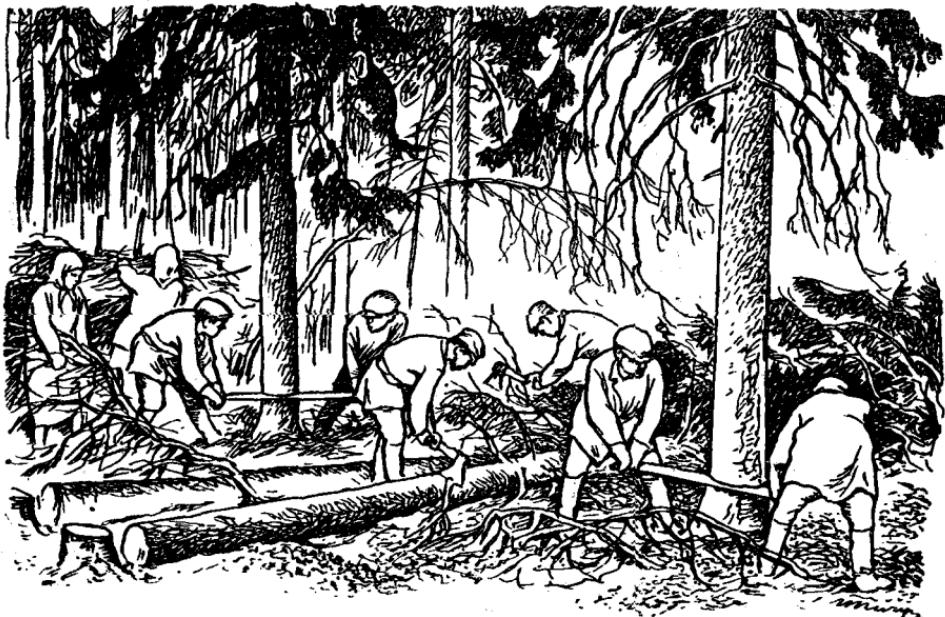
Ruç.

No әнәз үмәла мијә нуәтам вѣр кәзайстvosә. Keralam, къз sedas. Una вѣрсә чинтәнъ pozarrez. Vәrrez sotçәнъ gozum-nas şurs гаен.

Mijan озып sulalә zadaça: sotçәм да keralәм mestaezә saditnъ tom вѣр.

Voiş voə vədmə vərzaptan. Mijan Sojuzlə una kolə vər, medvə tərtən pjağıletka: stroitnə vil giganttez-zavoddezz, fabrikaez, ızıt skolaez, boñičaez da klubvez.

1925 voə vərəs zapṭəm vəli toko 246 şurs kubometra, 1928 voə — 787,3 şurs kubometra, a 1932 voə — 3 million kubometra.

Vərəs udarnəj brigada.

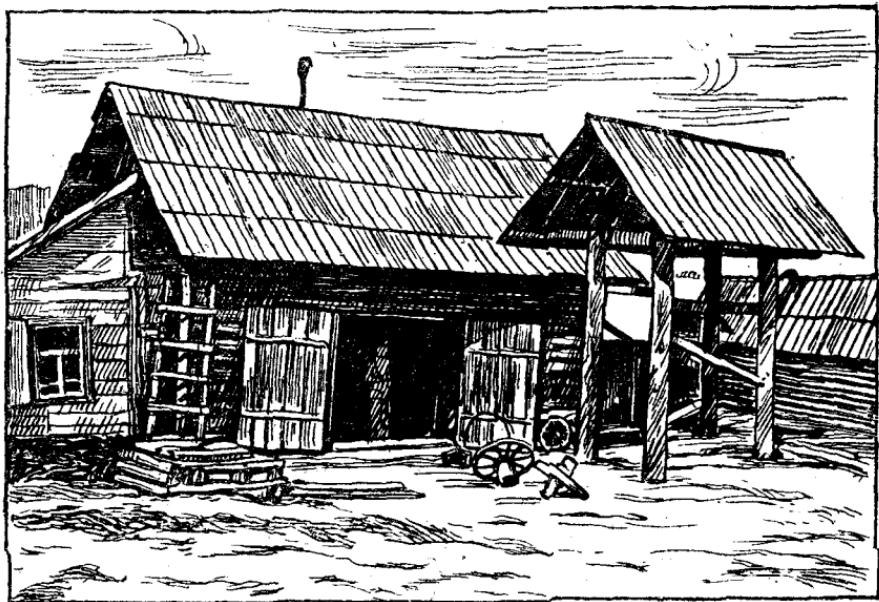
Eta zapṭəm vəris 79% munə mijan okrug sajə. Kylətən vərsə Inva, Velva da Kəsva vylət Kamiaəz. A Kama kuza munə gorodə, kylən stroitənə zavoddezz, fabrikaez da mədik giganttez.

Siz-zə vərsə mijə kylətam i mədik stranaezə. Vərəs ponda setçiniş vajalam kolan masinaez, ovoruđovaṇno vil zavoddezlə.

ZADANNO: Kerə diagramma, kyz voiş voə tijan rajonən, şəlsəvetən zapṭənə vər.

10. Okrugъn vədmə promyslennos.

15 vo çulalis sija kadşan, kər mijan okrugъn ez vəv țekyeeəm promyslennos. Vəlisə toko bogatəj kressanalən kuz-

Vaz kuznica.

niçaez, kiltən pozis dornı vəv, voçń ralnikkez. Esə okrug organizujtəm votəz ez vəv nəm.

1925 voşan pondis vədmyń promyšlennos. Voməd-ni izalənp Kudymkarın da Kuvalın mexaničeskəj maşterskəjjez.

Kudymkarın elekrostancija.

Kudymkarыn, Juşvaыn da Jurlaыn stroitimə lən keran zavoddez.

Gajnaыn, Kəsən da Kudymkarыn eməs elektrostancijaez. Etna-zə rajonnezyn elektriçestvoən izaləny vər pilitan zavoddez.

Okrug paşa una organizujtçisə kirpiç keran zavoddez, kədəna otsaləny kirpiçnəj stroitełstvolə.

Okrug ozyň sulalə ьзът zadaça: paşkətnə promyšlennos. Mijə tədəm, Komi tılyň una bogatstvo: kərt ruda, vər, izveşnək, óxra, pirit ruda.

Kolə ədzətnə promyšlennos.

Mədik pjatiłetka şərti okrugət kerasə kərt tuj. Kərt tuj munas Kajsañ Usolłolanə. Eta tujys otsalas okrugə şibətnə goroddezelən da zavoddezelən.

Kəsəva ju döryň stroitasə lesoximiçeskəj zavod. Kəc rajonъ suvtətasə ьзът meñniça — vəd voə pondas iznə 60 şurs tonnaən. Kudymkar da Jurla rajonnezyn suvtətasə kərt ruda sedtan saxtaez.

Bzdas, paşkalas kustarnəj promyšlennoslən uz, kəda mijan okrugъn pondətçis 1925 voşan.

Kustarnəj promyšlennosu izaləny kustarnəj artelez. Etna artelez siž-zə sodəny.

1931 voə artelez vəlisə to kəpəm mortaş:

1. Vərzaptan artelezyn — 16,4 şurs mort.
2. Peçka, vedra, təlega kerişsez — 324 mort.
3. Stołar pələs — 478 mort.
4. Dəğəd da smola kerişsez — 135 mort.
5. Çobotar pələs — 87 mort.

Mijan okrugъn oşsısə skolaez, kytən otirys velətçəny vədkod remeslo berdə. Suşəny niya proftexskolaezən.

ZADANNO: 1. Adzə „Lenin tuj vylət“ gazetaez. Əktə mədik pjatiłetka jılış vədəs gizəməsə.

2. Kerə aslənpət Komi okruglış karta da pjatnajtə sə vylə, kytən myj stroitəma medozza pjatiłetka şərti i myj loas stroitəma məd pjatiłetka şərti.

Kerə karta, kəda vyləp mytçalə vədəs, kytən i kyeəm promyšlennos, kytən loasə ьzətək promyšlennəj postrojkaez.

Gizə, kyeəm tıjan rajoçyp eməs artelez, myj niya izaləny.

11. Lebə kultura.

Sovetskəj pravičestvo una peşsə vəd nacionałnos ponda: velətə, lebtə nylış kultura.

Okrug organizujtəm vətən miğə vura pırtam olanə Stalin jortlış viştaləm: doram nacionałnəj formaa, proletarskəj (socialistiçeskəj) soderzanqoa kultura.

Eta loə: vəd skolaezən miğə velətam askıv vılynp, vəd iz nuətam askıv vılynp, a rıekəsəs (soderzanqoys) kommunis-tiçeskəj. Zorətam viş mortəs, kəda medvə jona peşsə so-cializm stroitəm ponda.

Pırtam olanə partijaliş istoriçeskəj reseñno. Reseñno — vseobşej naçałnəj velətəm jılış. Likvidirujtim negramotnoşsə 99%. Mijan okrug lois sval gramotnəjən.

Komi kəv vılynp petənə dol gazet. Ləzşən velətçan knigaez. 1931 voşaŋ skolaezən velətənə komi kəv vılynp.

1925 voə 1 stupen skolaez vəlisə 85, 1927 voə — 120, kütən velətçisə 7,9 şurs çelad. 1932 voə — 240 skola. Velətçənə 20 şurs çelad.

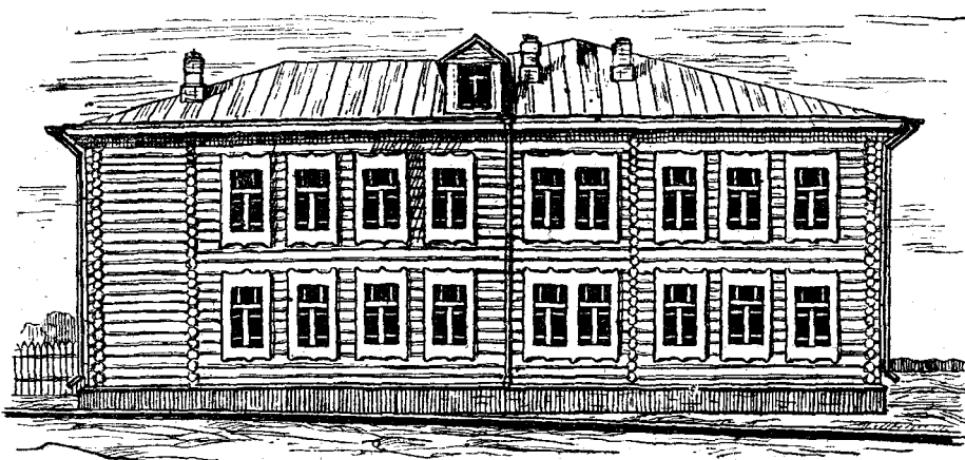
7 SKM-ınp 1927 voə velətçisə 416 mort, a 1932 voə 21 SKM-ınp velətçənə 4,6 şurs velətçis.

Tom oṭırıls velətçənə sərat skolaezən — təxnikummezezn.

No.	Skola nimmez	1929-30 vo	1930-31 vo	1931-32 vo
1	Pedtexnikumtyp	91	126	351
2	Lesotexnikumtyp	28	89	143
3	Şelxoztexnikumtyp	—	112	180
4	Medtexnikumtyp	—	—	97
5	Vurşan skolayıp	60	54	95
6	Proftexskolayıp	32	125	180

Una velətçənə i mədik goroddezezn: Moskvaınp, Sverdlovskınp, Peremynp. Etna goroddezezn ıvzyt skolaezas (Vuzzez, Vtuzzez i məd.) 1931 voə velətçisə 91 mort, a əni eşa unazək.

Car dırnı seeəm skolaezas velətçisə toko pomessik, kapitalis, pop-da kulak pijannez. Uzaliş oṭırıla da eşa komi mortlə ıvbassez vəlisə pədاناəş.

Кудымкарскәј педтехникум.

ZADANNO. Сыфраез шәрті керә diagrammaez. Skolaezsә resujtә kerkuezән, a velәtçisшezsә — morttezән. Diagrammaezsә kraşitә.

II. URAL OBLAŞ.

1. Нé зор, а том.

Ural oblaşlә kärkә vәli әтик һим — „Зор Ural“. Выл-ed, munan-kә Peremşaŋ Šverdlovskә pojezd вулып, dak tenat şinozып toko ызыт kerәssez da vәrrez. Lokәn визәтәль te вула kәzzez, вуље зор deddez.

No vagon әвәп дыңсан оп-въ i mun ңекътә. Тенә рыг kыскә визәтпү әвәп sajә. Мыла siз?

Tuj kuza pantaşәпъ zavoddez, posaddez, mukәd kadә ьввез, виzzез.

Tuj kuza munikә pukalan, kызи kino вулып, on i тыйль.

Mukәd kosta pemdas. Зар keran: kыкнанлаңып sujalәпъ kerәssez, kыз штенаez. Kerәssә kinkә kыз narosno vundystema, siз i тәдҗәпъ slojjez. Vevdәrşan munә kыeәmkә sera iz, sъvәрүп vez-kod, mukәd kosta sir çoçkom, a kәr i gerd rәma.

Kәr визәтан, te дыңсан кытçәкә ылә, ылә кајә vәr.

Vылишан, kыз bogatyrrez, te вула визәтәпъ рuez. Uvvez-nапыс әvtәпъ da as дынапыс korәпъ.

Pss-pss-pss — pondis zagəna tıppı pojezd. 3ar keran: ьзът кәйт pos kuza munam, a kok uvtat jugjalə ju, kъz solkovaj ləz lentočka. Çuklaşəmən sija munə ozähl, vytte rygətə ьзът kerəssezsə. Vižətan-kə, eta ju dorın zıngəma ьзът zavod, ełekrostancija.

Ural kerəssez.

Dumajtan, dumajtan da i suan: veş sijə nimtəmas „3or Uralən“. Oz pəriştəy Uralıb, a lunış lun tommə.

Una Uralıb em oğır, ne toko setən mijan Sojuziş, no i mədik gosudarstvoeziş, mədik mueziş.

ьзът strojka munə Ural paşa. Sodənъ raboçəjjez. Lok-tənъ zavoddezel ızavnъ kolxoզnikkez.

Kin ızalə zavoddezel stroitəmən, kin plannez suvtətə, kъz kernъ fabrika da zavod.

Setən-zə garjənъ saxta da sedtənъ kərt ruda, izsom, pi-zətənъ kərt tuj.

Partiya da sovet vlaş juraləm şərti ьзът ɬempprezen tıppə uiz. „3or Ural“ suvtə SSSR-ıb ьзът promyšlennəj da ovo-rona bazaən.

2. Ural grañicaez da olişsez.

Ural oblaş ызыт. Ojlaşa sarışan pondətçə da ңузалә ылә-ылә lunlanә. Ural oblaş uvtyн тиыс (territorijas) kujlә әтик миllon 655,7 şurs kvadratnәj kilometra.

Ojladәras sija әtlaşa ызыт. sarıskәt — Karskәj morjokәt. Rytlaşa — Komi (zyrjan) oblaşkәt, sъvataп Votskәj avtonomnәj oblaşkәt. Lunlaşa sъkәt ordçәn kujlә Kazakskәj ASSR, a asylvlaşa әtlaşa Şibir krajkәt.

1931 voәz oblaş vәli jukalәm 16 okrug vylә. 1931 voşan okruznәj granicaez çapkişisә, kolitcىsә toko kъk okrug (Tobolskәj da Komi-Permjackәj), a mәd okruggeziş kerisә 153 rajon. Voiş voә rajonnezsә paşkәtәnъ, sijәn i lbdnas niјa çinәnъ.

Oblaşып otiрs baitәnъ ne әтик kъv vylәn. Emәs ne toko roçcez, no i mәdik nacijaez, kәdna jukaşsәnъ kъk plemjo vylә — narodnoş vylә.

Medoza plemjo — finnez: komi, marij, udmurttez, da mordvaez.

Mәdik plemjo — türskәj: tatarinnez, baskirrez, nagajvakkez, kirgizzez, cuvassez, messerjakkez.

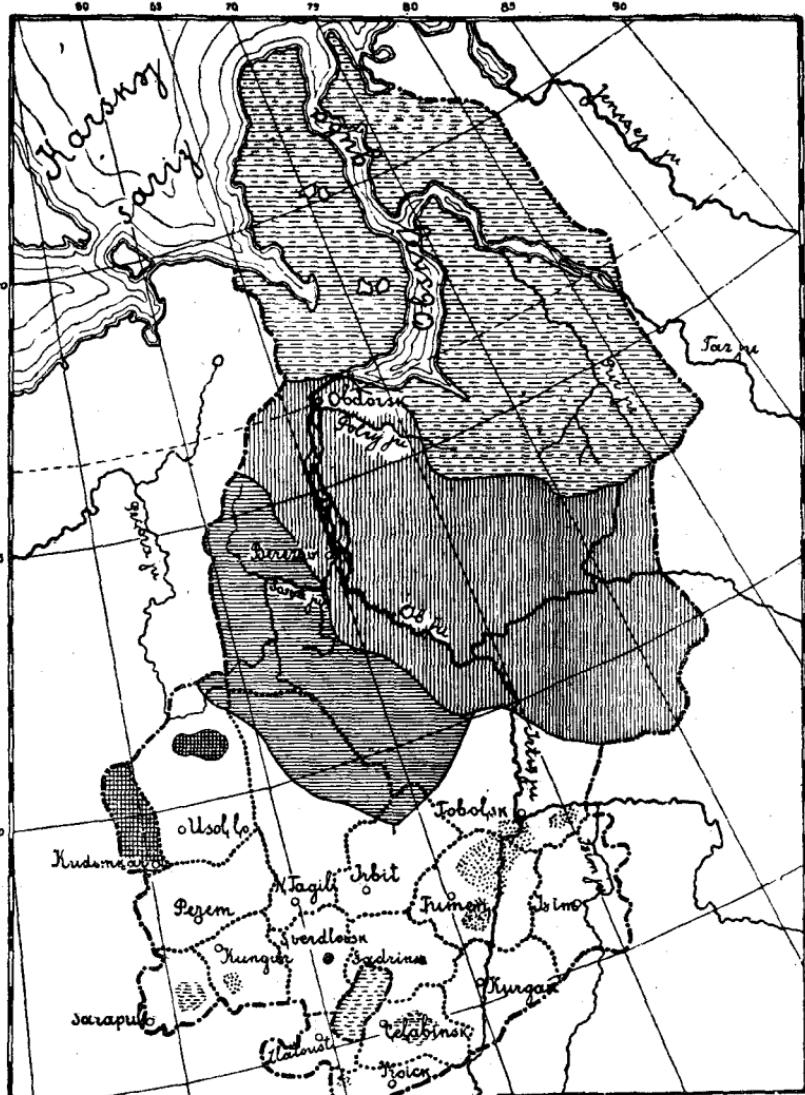
1930 voә Ural oblaşып olişsez vәlisә 7 miłlon gәgәr. № kolasып: 10 nacionałnoş, 447 şurs mort. Komiez — 126 şurs, marij — 18 şurs, udmurttez — 14 şurs, mordva — 6 şurs, tatarinnez — 195 şurs, baskirrez — 9 şurs, cuvassez — 5 şurs, messerjakkez — 4 şurs mort.

Vazşa kadә, car dyrni, eta otiр kolasып nekъeäm kułturnәj iz ez vәv. Sijәn пь kolasып unazъk i vәlisә sogattez. Ol sә niјa ңаtъn, remtъn.

Leqin әddәn una gizis da baitis nacionałnoşsez jyliş: пь kolasып kolә-pә nuetnъ ызыt kułturnәj iz — petkәtн pіjә jugbitinә.

Sovet vlaş siz i kerә. Вид voә nacijaezlәn lewә kultura. Вид nacionałnәj rajonъп velәtçәnъ aslanъs kъv vylәn, kъz 1 stupeň skolaezъп, siz i җeknükummezъn da Vuzzezъп.

Nacijaez pәrtçәnъ gramotnәj otiр. Вид nacionałnәj rajonъп juralәnъ una-ñi aslanъs otiр. Kułturnәj izys тиыs aslanъs kъv vylәn. Moskvaňп вид nacijalә lezәnъ пь kъv vylәn knigaez. Unalәn-ñi emәs aslanъs izdaťstvoez, lezәnъ kнi-gaez, gazetaez:

Karta

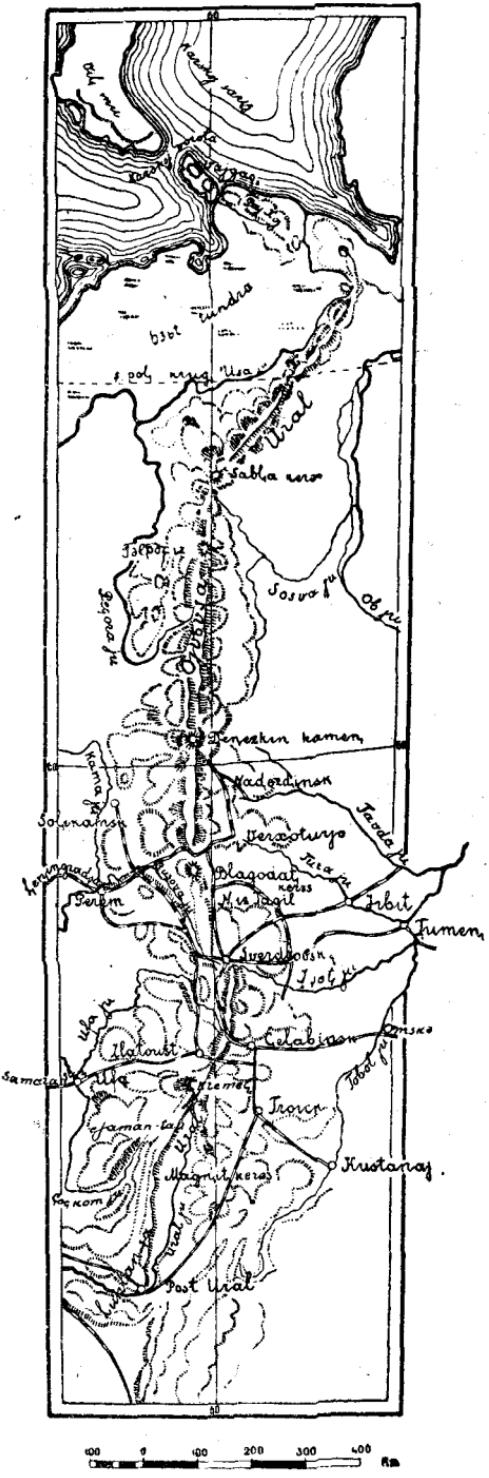
Kotan i koeam otirrez
olano Ural oblaston

Etna sriti adyz:

[Solid black square] komi [Horizontal lines square] nenegez

[Diagonal lines square] vogulles [Cross-hatch square] tatara

[Vertical lines square] ostyakker [Horizontal lines square] baskirrez

3. Priroda.

Ural oblaş kuşa tıunəń. izyť kerəssez. Niňa pondətçəń. Ojuv sariň dýnşan da pomassəń lunlaňp.

Оյланын pogoddas әддән
кәзт. Рыг овлә өңп moroz —
40 gradussa unazык.

Тұңғыш күнде сенің
дүрін көздейсінде сенің
Оңтүстік жағынан.

Лъм usə una. Ъзът ke-
rəssezsə da vərrezsə търтə
въдəс.

Kerəssez tıqənəy nə ətik uvalən, a unaən. Etna kerəssez kolasıñ sogmisi dojlinaez (lazımtı da paşkıty muez). Bıd kerəs vılyıp vıdmə gırış vər.

Ojlanas oṭirböl olənp jeeə.
A jeeə sijən, myla setçin
myls izja da etərgəs kəzət.
Olənp upazık seeəm mes-
taez gəgər, kytən mu pъekas
eməş kərt ruda, izsom, zo-
loto da s. 03.

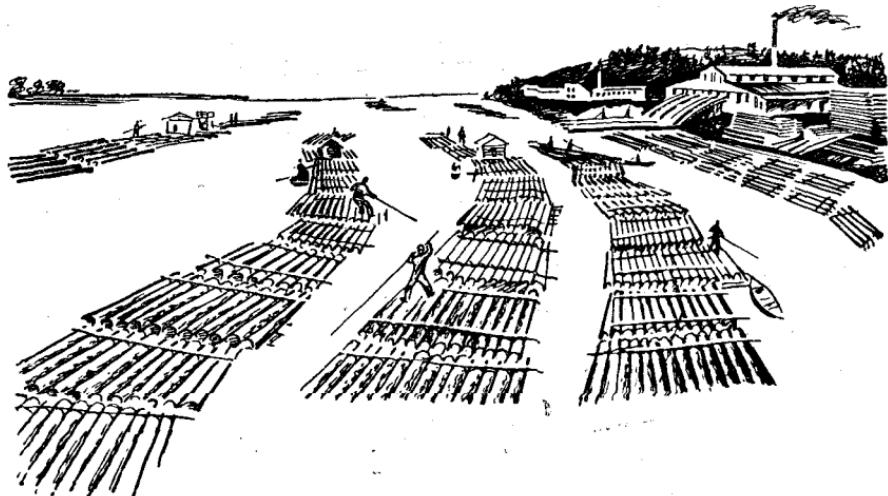
Unazъksə setən oťirъs
pitajtçənъ zavoddez gəgər.
Mu vъlybъn uzačnъ oz tuj.

Lunlaşsa Ural oblaşын pogodqas vezsə prokod. Təvnas kər seeəm moroz jorknitas — kət nırtə paşə kaṭṭı, a kər vəra təv sərnas-zə sonxt loas.

Ovlépъ ъвът paderaez.
Къз pondas рѣлпъ һъм so-
rәn, dak әtәrә въдса ղедәlа

kət en i pet — тұртас, i jur, рьдəсыт oz pondь тұдавнъ. Una үмәлсә seeәm паңдәрәз керәпь олишsezлә.

Къз arnas, siз i tulısnas setən ovlə gołoledica (kus jy). Eta loә vot тыj. Arnas da tulısnas zeras, neto lъm usas da

Кама куза күтә вәр.

sъlas, kus naт loә gөgөr, sorrezən kotərtənъ vaez. A kъz setçə vәlis svangas kъntas — съвәръп oz sъlət, ne lъm oz us.

Vot seeәm jya mi выльп podaьslә dәңzә bura, пемьmdа oz vermә veilәtnъ — niлdalәnъ. Turun воşпъ setən цекътиш, oz въдмъ unasə. Podaaь olәпь eьgjәп.

Gozumnas вәра zar ovlə рyr. Заркатәг petan, dak kъmәstә neлki sotas. A пyr вълиш ne әтиk kuçik kuлşas gozum-вътәп. Zarъs ovlə 40 gradus. Koштәпь ьв въльп шиез, віз въльп turunnez.

4. Juez.

Oblaş kuza kotərtənъ una ju. Meduna nija тұтлаңып — Volgakət jitsәnъ. Вид ju pondətçәnъ kerәssez дыпъп. Kotərtikә nija әddәп cuklaшәп. Mukәd mestäп bereg dorrez ovlәпь krutәş, kъz штенаez. Ju рьdəssезas pantaşәпь una ьзыт izzez, kәdnа вълә kъsaшәпь parakoddez, barzaez, вәr plottez.

Vәr kъlәтикә etna mestaezәt vermә plottezsә kъlәтпъ se-еәm mort, kәda bura velәtis juezsә — тәдә niјә, kъz aссis ҹүннез. Oblaşып medvizъv ju — Çusova. Ural oblaş kuza kotərtә Ов niма ju. Ramәn, въеәма kotərtә Kama ju. Usollo-

şan Volgaəz sə kuza vətlənəp gəriş parakoddez. A tulısnas parakoddez kajlənəp Gajnaəz.

Kama ıbbdişə oblaşın meddona juən. Sə kuza kəvtə yər, ətmədərə vətlənəp oṭir. Sija verdə çeriən. Kama dorın viziżez əddən vurəş.

Kama vylə uşənə Visera da Çusova juez.

Socializm stroitəmən Ural juez şətənəp əzət vyp. Una nə bereggez dorın sulalənəp zavoddez, fabrikaez, elekrostancijaez. Bədənnəs nija izalənəp vaən.

ZADANNO. 1) Masstab şərti merajtə, təj kuzəş Ural juez.

2) Kerə parakod model.

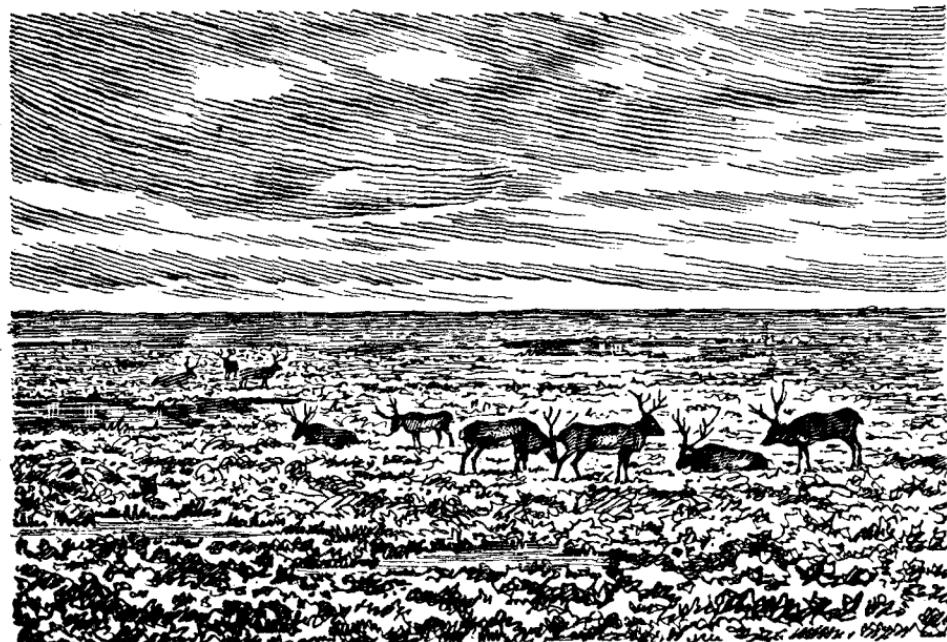
VIŞTALƏ:

1) Kəpəm ju mijan oblaşın, okrugınp, raijonınp? Kəpəm ju dorın sulalənəp zavoddez.

2) Kyeəm juez jitşənəp Kamakət.

5. Vərrez.

Mijə suim-ni, Ojuv Uralınp əm oz vədmə, toko uçitik kussez da nie. Ena mestaes — nurrez. Suşənəp nija tundraezən.

Tundra.

Tundra talańıń munə lısa vər: nıv, pozum, kəz, kedra. Sıvərəńıń munə sora vər: lısa da lısa vər. Lunlańıń vədməńıń unazık lısa puez.

Oblaş paşa meduna vərəs vədmə Kama ju doręń da mədik juez doręń, kədnə jılışəńıń Kamakət. Oblaşın vər zap-tışşə əddəń una. Vər munə zavoddezə, fabrikaezə. Bıdəs vərəs munə sozializm stroitəm vylə.

VIŞTALƏ: Kıeəm rajonıń meduna zaptəńıń vər?

ZADANNO: Kerə diagramma, kız munə 1925 ńoşań əniəs tijan rajonıń vərzaptəm.

6. Muşin.

Oblaşın müşinıń ne ətkod. Ojlańıń ılä-ılä nuzalə tundra, kəda vylən verməńıń vədməńıń toko posnit ponullez da nię. Lunlańəzık munə iz sora mu. Seeəm mu vəlas gərnə əddəń şəkət. Esə lunlańəzık — müls loə burzık. A sıvərəńıń munə kus şədmuşin. Sızkə, oz-inə ~~tu~~ - ^İirkəd mestən Ural paşa vəditin şusə? No mijə og ~~ı~~ - ^ıılmışınşis. Uralıń una ısaləńıń agronommez. Una ~~ı~~ - ^ıılmış rüktəmə udobrenno. Voiş voiş sodə masinaən kəzəm ~~ı~~ - ^ıılmış vura neşşəńıń urozaj lebtəm ponda.

Bereznikovskəj ximkombinat da ~~ı~~ - ^ıılmış kamskəj kağıjnəj zavoddez una şetəńıń udobrenno, kəda munə ne toko Uralıń, no i Sojuz paşa.

Kərreż.

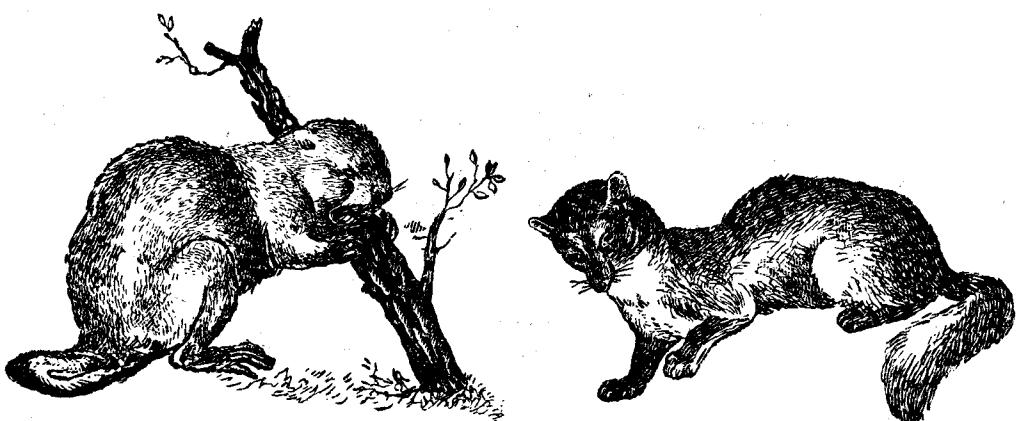
7. Zvirrez da kajjez.

Tundraňn, a siž-zə vərrezъп oləпь dona kua zvirrez: peşec, los, sobol, tulan, os, kəjin, ruç, kəç, ur i mədikkez.

Kajjez unazък pantaşəпь seeeməş: dozmərrez, şəlazez, tarrez, utkaez i s. os.

Coçkom - os.

Bovr.

Tulan.

Lunvъv Uralъn st eppez g g r ol nъ see m zvirrez da kajjez, k dna  dd n  yk t n k z m (su likkez, mu k c cez, kr saez, s rrez da lok kajjez).

Ojvъv Ural vyl  lokt  una kaj-p tka.

Voi  vo  k z zvirrez, si  i p tkaez, c n n . Obla n una em  s see m o ir, k dna oz vez rt , k r poz  vijl n  zvirrezs  da kajjezs , k r oz.

Medv  ni  ez vijl , sovet pravi elstvo lezis see m zakon: zvirrezs  vijl  oz poz cek, k r ni a r epi ja . Si -z  p tkaezs  oz poz vijl n  sek, k r ni a kol tal n  da p rz n . Vijl n  poz  v l s sek, k r ni a v dtas  a sin s pi annez.

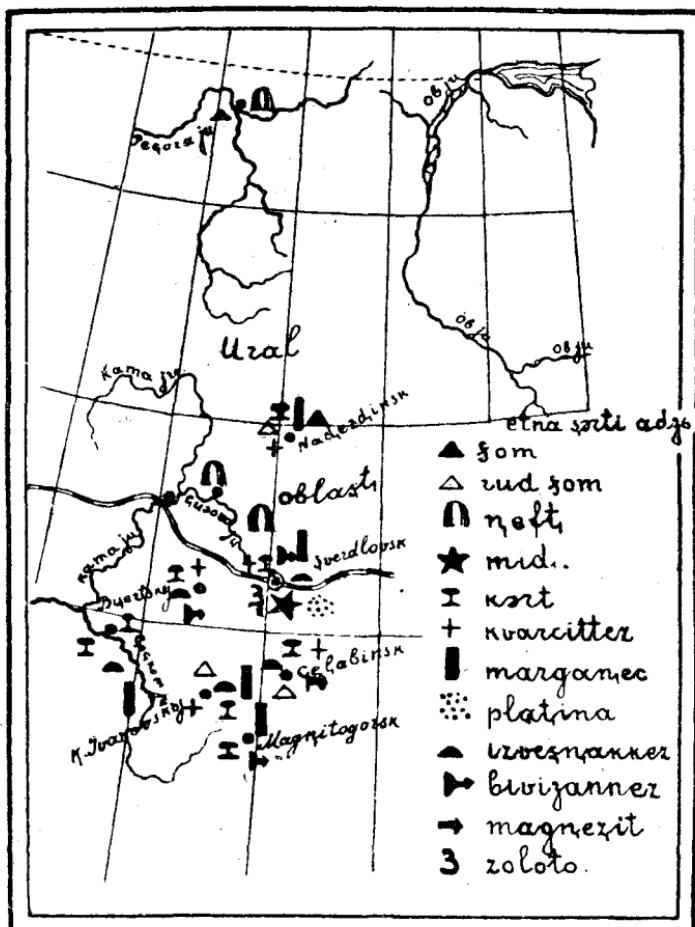
Si -z  Ural obla  vaez n da t ez n em una  eri. Medv ra  erinas verd  Kama.

8. Myj toko avu Uralъn.

1930 vo  part ja 16 sjezd vyl n St alin jort suis: „Myj, myj toko avu Uralъn“.

Uralын em въдес, түј kolə oțirlə, zavoddezlə, fabrikaezlə. Uralış bogatstvosə car dyrni ezə kuze sedtənъ. Burzujjez soça-soça stroitisə fabrikaez da zavoddez. Stroitisə setən, kъtən bogatstvosə sedtənъ vəli medkoknít.

Энна kadə una oțir tədmalənъ Ural oblaßsə. Nъ тъвкъда kъvvəz şərti mijə tədam, kъeəm bogatstvoez kuijlenъ Uralыn.

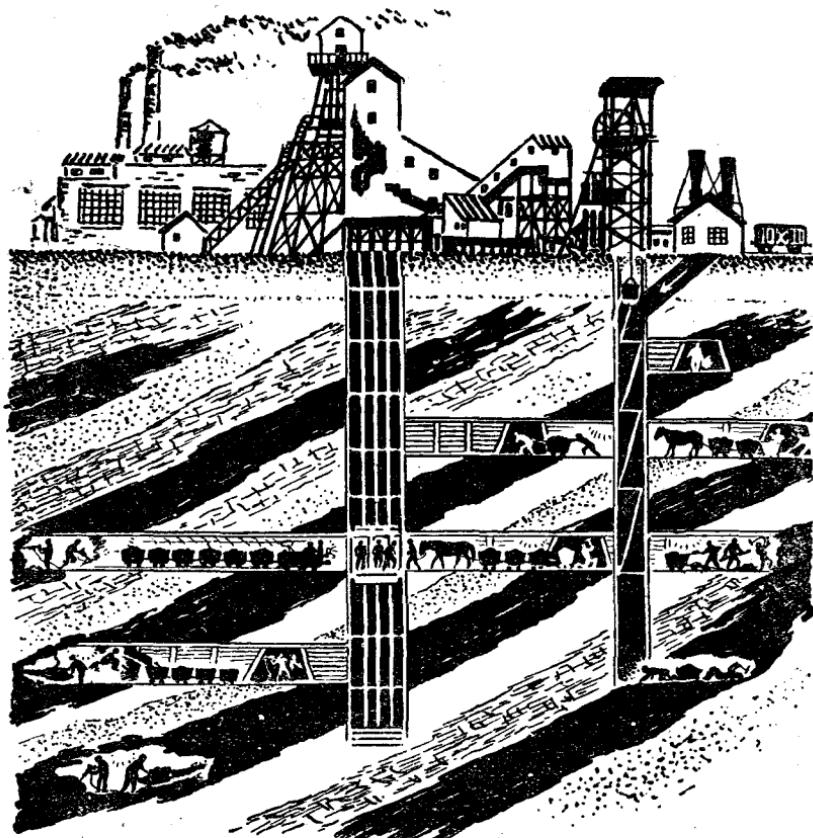

Karta. Kъtən, kъeəm sedtəssez kuijlenъ Uralыn.

a) Rudez. Ural kerəssez rъékъп em medbur kərt ruda. Kuijл sija ьзът plassezən.

Эффən una sija kuijл Blagodať kerəsъп — ojladorъп. Siž zə una kuijл Vysokaj gorayп — Ural sərъп, da Magnitnaj kerəsъп — lunlaqъп.

Etna mestaezə stroitənə gryış zavoddezel (ny jılış osslən).
Ovlaş paşa unalaen sedtənə mednəj ruda. Əddən una
sija adzişə Kystym zavod gəgər.

Izsom sedtənə.

Uralın vazyn-ni sedtənə zoloto, kədə mijkə vezam masinaez vylə. Zoloto kujlə pesək sorən. Eməş i seeəm mestaez, kytən zolotosə adzənə gryış kusəçokkezən, kyz izokkez.

Uralın em meddona inetal — **platina**. Zolotoşa sija donazlyk. Platinalış kerəpə dona masinaez ryeckə torrez. Sija vyd kərtsha (metalsha) jonzlyk. Bi vylən sijə sylətən şekkət. Platinalıq una priborrez eżə-və vermə kernə.

b) Izsom. Ural oblaşyń ızvt otsət şetə izsom. Uralış zavoddezel da fabrikaez una uzalənə izsomən. Meduna eta sombs munə kərt ruda da çugun syləttən; kər keçənə stal, masinaez i s. ož.

Есә уназък вәлисә-вь Uralыn zavoddeż, уназък вәлисә-вь доштігеннөэз, кәр-вь түрміс som.

Ural oblaşkət ordçən kujlə Şibir kraj. Setən əddən una sedtənъ izsom. Meduna sija kujlə Kuznetskəj вassjejnъ — Kuzbassыn. No Şibir krajыn вәра oz түрмь kərt ruda.

Mijan partija da pravitelstvo suisə: kolə Şibirşanas somsə vajavny Uralə, a Uralşanas Şibirə kъskavny kərt ruda. Eta ponda Sovet strana stroitə Uralo-Kuznetskəj kombinat.

Uralo-Kuzbass somən da kərt ruda vъlyп pondasə изаupъ medbъzъt zavoddeż, kъz Magnitogorsk da Kuznetsk.

€) **Udobrennөez.** Ural mi ръекъп eməs udobrennөez.

1925 voə Sołikamskыn Kama berег dorış adzisə kalijnəj sovvez.

Kalijnəj sovvez — bur udobrennөez. Etnə sovvezsə oзъk miјe vajavlim mәdik gosudarstvoeziş (Germanijaiş). Əni miјe аşnym vermam siјe vuzavny mәdik stranaezlə.

Kalijnəj sovvez sedtəm ponda sovet sojuz puktis una şem. Sijən əni Sołikamsk bergətçə Kama doγып ызыt gorodə. Stroitçə setçin kalijnəj zavod.

€) **Çoçkom som.** Çoçkom somən suənъ vaez. Ural oblaşыn juezsə siž-zə pozə lъffыпъ ызыt bogatstvoən. Va, keda kotertə aslas vъnən, otsa e vyd promyslennoslə.

Ural juez vъlyп sulalənъ elekrostancijaez, kədna setənъ vi da bergətənъ zavoddeżъn ne ətik 1000 stanok.

Sijən-ed çoçkom somən vasə i suənъ.

9. ызыt goroddezlən çuzəmъs vezsə.

Ural oblaşыn una sulalənъ ызыt da içət goroddez. Vyd gorodыn eməs zavoddeż da fabrikaez.

Rabocəjjezəs bura oзъk uzətlisə burzujjez da fabrikanttez.

Rabocəjjez olisə sek iməl kerkuezъn. Kerkuez vəlisə pemtəs da kəzətəs. Ətik zъryн ovlisə kuim da nol şemja.

Sutkinas rabocəjjels uzalas 12—14 ças, loktas aslas gu-kod kerkue da vъcəmika oz i sotcis.

Uzaliş otır sek ez vermь velətçynъ. Vermisə velətçynъ toko fabrikant da pop pijannez, burzuj da torgoveç pijannez. Ny ponda vəlisə skolaez vydəs. Uzaliş otır ponda oşlisə toko kabakkez da viçkuez, medbъ jur vəmnyssə pem-dətń.

No sovet vlaş dýrgi výdæs pondis munňy mädnoz. Gu-kod kerkueziş ızalış ořir petis ызът, juğyt da sonъt kerkuezə. Uzałə sija ne ozzamoz 12 da 14 ças, a 7 da 8 ças. Uzałəm väteň sotçışə klubып, kinoyып, teatryň.

Ural oblaşып una oşsisə skolaez, kytən velətçəny tom rabočejjez da kolxožnikkez.

Rabočejjez ponda kerkuez.

Paškaləny goroddeż. Una etna voezə kerisə da kerəny ızalissez ponda kerkuez, skolaez, kulturnej ucrezdennoe. Una eməş rabočej stolovəjjez.

Goroddeż ызъtaş. Vetlətny kolə ылә. Sijən pondisə stroitny tramvajjez da avtobussez, kədna kъskaləny ořirsə. Şetan 10 ur, dak kytça kolə gorodas mun. Masinaez vetləny supıta.

Uralın medъzyt goroddeż: Sverdlovsk, Magnitogorsk, Krasnouraľsk, Perem, Çelabinsk, Sołikamsk, Bereznyki, Zlatoust, Nadezdiinsk, Kyzov da Gubaxa.

Въd kerkue, въd fabrikae, zavodə, klubə i mädiklae ყazətişə električestvo. Въdənnys kyzənən radio. Vezhis goroddezlən چuzəməs. Luniş lun sodə ořir. Sija loktə zavoddezə da fabrikaezə derevnaeziş.

10. Sverdlovsk.

Ural kerəssez dənə ʃakaʃəm kərkə Jekaʃerinburg gorod. Sija sulalis 200 vo. Jekaʃerinburg — eta poz, kytən olisə carlış tron nulişsez: burzuj da torgoveç pələs, pop da fabrikant pələs. Eta gorodın, kyz pon eakkez, vəlisə kabakkez da viçkuez.

Ez vermə sija vədmyń 200 voən.

To kyeem sija vəli 1887 voə: gorodın vəlisə kık vraç, kədəna veşkətisə piñnez, 10 inženər, 18 vraç, 1541 torgoveç, 62 gornopromyşlennik da zolotopromyşlennik, 467 çinovnik, 652 monak, 34 artistka, 16 zandarm da 96 kabak viziş.

Jekaʃerinburgın vəli sek 6 şurs kerku. Otiyəs olis 80 şurs mort. Vəli 1 vaz vaşa, 2 gorodskəj uçilisso, 7 gimnazija da 18 uçət skola.

Uralın kapitalis pələsəs dər məlasə vərətis uzaliş otiyliş.

Oktabrskəj revołucijs kəsəz ćıskis vazşa oləmsə. Əni vilmoz bergətçə olan.

Vaz Jekaʃerinburgşan əhem ez koʃçə.

Sə tujə çuzis vil industrialnəj gorod — Sverdlovsk.

Vaz Jekaʃerinburg şərti kuimış əzdisi gorodls. Postrojkaez uytıń vəli 480 şurs kv. metra, a tavo 1300 şurs kv. metra. A postrojkaez ne vazşa kodəş. Cementiş da betoniş, kirpiçiş da kərtiş kerəməş niya.

Kerkuez sulaləń vədsə kvartal kuzaəş, 4 — da 5 ətazaəş.

Bur seeəmas ovnə uzalişlə.

Noliş sodis Sverdlovskın otiř: ozyək olisə 80 şurs, a əni 320 şurs mort.

Ne kabakkez, ne viçkuez kerənə əni Sverdlovskın uzaliş otiř ponda, a klubbez da skolaez.

1932 voə, janvar təliş kezə Sverdlovskın ləddisə 62 I stup. skola, 21 FZS, 22 Vuz da Vtuz, 10 klub, 105 det-sad, da 24 rytşa texnikum.

Sverdlovskın velətçəń skolaezas vədəs uzaliş otiylen çelad.

Kulis vaz Jekaʃerinburg, ez koʃçə sviş əhem. Sə tujə vədmis vil gorod — Sverdlovsk, kytən ne karaşim sotçə ozza-moz, a elektriçestvo. Tarantassez tujə vetləń avtomobillez da tramvajzez.

11. Berezniki.

Kama dorъn, Usołłokət rapt sulalə sija, kъz bogatъr. Jugjalənъ sondi jugärrez vъlyп ьзът da kъz trubaez. Revołuçijaæz tatən veli posad, keda ńuzaləm soda keran içet zavod gägär.

Əni sija ьзът gorod, Uralъn keda 1ъddișşə medvъna ximiceskəj zavodən.

1932 voə olənъ 40 şurs mort. Una sovet vlaş setçə vižis şəm, bura otsalə uzalişlə kernъ vil olansə. 1931 voə vižisə va trubaez vylə 300 şurs sat, kanalizacija vylə 500 şurs sat, 400 s. ətlasa başa vylə da peslaşan kerku vylə 400 şurs s., avtovizenno vylə 200 şurs sat, da mədik kułturnej iz vylə puktisə 300 şurs sat.

Bereznikovskəj zavoddez suşənъ ximkombinatən, pylən znaçennoys Sojuz paşa.

Ximzavoddezъn kerənъ unazellaez, kraskaez da udobrennoez.

Seeäm zavoddeznas mijə jommətam stranalış ovorono-sposobnoş.

ZADANNO: 1. Kossə kartaez vylən seeäm zavoddezsə.
2. Lъddətə knigaezъn da gizə, myj kerənъ ximzavoddez.

12. Krasnourałsk.

Ьзыta paşkalis da ńuzalis Krasnourałsk, kъtən olənъ 25 şurs mort.

7 vo ez çulav, kerkə sъ tujə sulalis vərrez kolasыn de-revna. Əni setən sulalə m'd sъlətan zavod, a sъ vokъn vil gorod — Krasnourałsk.

Eta vil gorodъn eməş uzaliş jəzlən klubvez, gryış fabrika-kuxnæz, skolaez, bołniçaez.

Gorodъn sotçə, jugjalə Lenin vi — elektriçestvo.

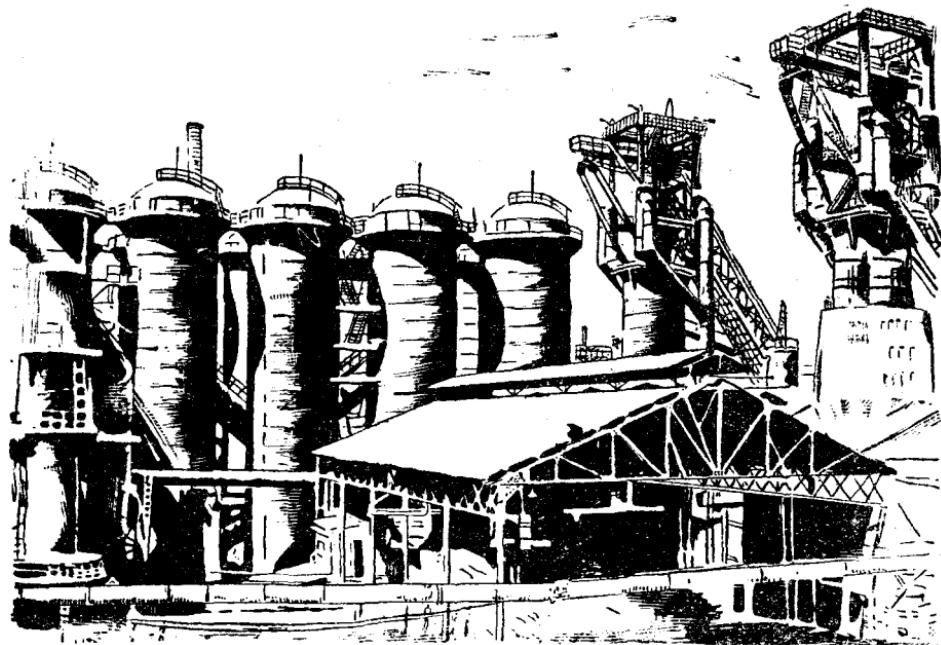
Siz, Sovet sttanaňn vilış czuzənъ da paşkalənъ goroddez.

A eta kadə — mədik muezъn, kъtən eßə juralənъ burzuj kełəpprez, goroddez razşənъ. Vilış setçin nəm oz sod. Sodə pylən eyg uvja kulis otır, sodə pylən bezrabotica.

ZADANNO: Adzъ kartă vylış Krasnourałsk gorodsə.

13. Үзт zavod ekskursija.

Velətçişsez loktisə velətişkət kontoraə. Setən nylə şetisə gizət, kədə şərti pırisə zavodə. İndisə nıkkət juralışəs, kədə pondis nişə novjətnə zavod kuza da viştavlıńń, tıj velətçişsez ez adzylə da ez tədə.

Domnaez.

Ez jestə pırnə zavod rıekə, kyz vıdəs sardisə. Şinnez ozyń nylə mytçisə ızıt kərt grudaez, çugun plitaez, kərt ruda, izsom.

Ograda paşa sulaləńń una ızıt kerku kod iza cexxəz, vıdənnıńń niňa saəsməmaş.

Ograda paşa ətmədərə mi vılət ıqazaləńń kərt tujokkez. Nı kuza vətləńń paravozzez, vagonnezən kəskaləńń ruda, kərt.

Myj toko setən oz kersy: prokod sum, uzaləńń. Uzaləńń i kressana pələs. Vəvvəzən kəskaləńń kərt tuj uvtə mi, zavodə pesək, şoj da mukəd. Vıdənnıńń termasəńń, rımaləmaş, saəsməmaş.

Ekskursija loktis domnaez dınpə — ızıt gorrez dınpə. Sulaləńń domnaez, kyz vasnaez ızıtəş. Ȫlə kajəńń vılə. Vılı-

şan tıdalə, kyz petə vi sorən eyn. Otır, vəvvez, təlegaez, paravozzez, vagonnez — domnaez şərti tədçənə uçıtkəş, kyz kəzvvəz. Oz vermə velətcişsez avjyń: kyz-pə etnə vas-næzsə kerəmaş. Seem uçıtk kəzvvəz — morttez.

Domna vevdərən etna morttez terməşəmən plossadkaşaŋ ryēkas çapkalən puda, izsom, kədə vajalis parovəj masinā. Bıdəs etə paşkət əma domnaas ńyəstə — sylətə aslas ızyt zarən. Domnaas şoje kərtəsə, rudasə da iz somsə ne ətik şo tonna. A uzałışsez sijə vajalən da teçənə.

Nekyz oz tuj ətik minuta kezə tıppıv etə pəttəm voga-tır dñiš. Sija eəktə suç dñas bergavnıv. Nevna-kə şorman, domna ryēkas kərtəs vermə sajkavın.

A nevna-kə sajkalas, sessa domnalən ovsis. Nekyz te etə kərtəsə on sedtə, kolas domnasə raznə ətik kirpiçəz da kerpə mədrəv.

Vermə domnaas ovnə setçəz, kytçəz sotçə sər ryēkən, ne tımda oz sajkav.

A etə əddən vıpa viş sər ryēkən sotçə lunən i ojən, tələn' i gozumən, vıdsə voez. Syləm çugunsə lezənə dudgəvtəg.

Domna gor nekər oz sajkav. Sija sajkalə vəliş sek, kər razşas. Sər ryēkən zar olə əddən ızyt. Domnaez ryēkə uli-şan pəltənə sonət ru, kəda levtə zarlış temperaturasə 1300° (gradusəz).

Masina. Velətcişsez pýrisə ızyt kerkuə. Pýrisə da əm-meznəsə oştisə. Bıdəs setən jugut, svitthalə, ətik bus jog avi. Zoz kuza on-vıv i vəltət, seem sija vıeəm, vołkət, səstəm.

Kerku paşa sulalə əddən ızyt masina: vıd torbs sylən vərətçə ətməz, oz terməş, oz sulav.

Eta — ru pəlalan masina: trubaezət sija vasətə domna ryēkə sonət ru.

Çugun kişə jəv-moz. Masina zıriş çəlađıv munisə vi-zətnə, kyz sylətənə çugun.

Domna uvtıv uzałisə una raboçej. Nija uzałisə rizəs-sez vılyıv. Pesək vılyıv kerləmaş borozdaez, kədəna kuza pondas kotərinə syləm çugun.

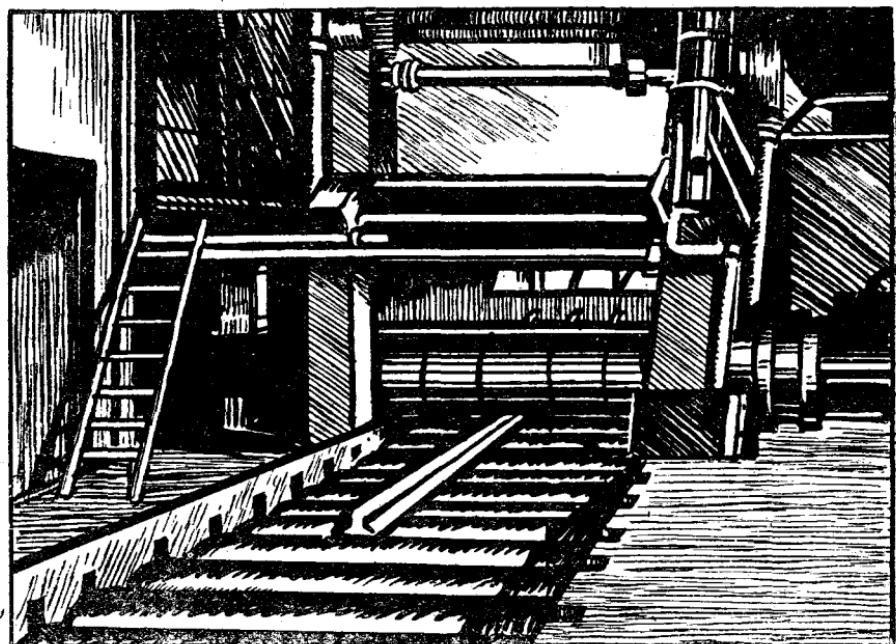
Nozzaşəmən,zagənıkən velətcişsez loktisə ızyt da şəd ıvəs dñnə, kəda sajın kylə sum — tıjkə rızə.

Mortlən baitəməs eta sumyń cətəməda oz kív. Uzalışsez
syaşəp ətamədəslə suştaləmən.

Cələd kokkez uvtyn, jamaət, kədə nija ozzık ez kazalə,
pondis myjkə kotərtñv.

Oşsis domna ьvəsok, cəlaqlə çuzəmməzənəs kojəstis
seəəm zar, nejki vədənnəs ćepəşsisiə vərlan.

Jama ryeckyń ətik uzaliş myjkə vesətis. Sıvəgyn botiss
ızyt gormətçan da pondis sorlavny domna ryeckyń. Sorlalis

Rejsaez kerəp.

sija, a açs şuzəmsə kieznas vevtə. Luz-va rymaləm, çuzəməs
gərdətəm. Dugdis sorlavny, ignaşs is ьvəsok. Bırıs uzalişlən
myla, pukşis mi vylə sotçışp.

— No, əni pondasə iespə çugun—suis novjətiş. Ezə ve-
lalə cəlaqəs, juasəp, myj-rə loas.

— Jəv adzylatə mijanlış,— suis kiñkə uzalışsez kolasiş.

Setən cəlaqəs kazalış—domna dýnas mi ryeckə garjəmaş
kycəmkə veskət gəppəz (formaez).

Lebtis uzaliş meduvutşis domna ьvəs. Myjkə riz-vop po-
tis da sıvəgyn mytçisis çugun. Jəv-moz sija pondis kotərtñv
formaezə veskət gəppəz kuza.

Çeļadbs pondisə vižetn̄ setçə vبدenn̄s, ozə i vərzə. Coza t̄brisə formaez, çoçkom jəv-kod çugun pondis sajkavn̄, sъvərən̄ şədətis.

Sajkalis. Uzalissez pondisə sedtavn̄ muis ьzət çugun çuskaez.

Relsa keranıńń. Ekskursija loktis mədik kerkue. ьzət sija vəli, gəgər dorəm kərtən.

Kazalisə nija, kъz kərt tujokkez kuza učitik țelegaezən uzalissez kъskalən̄ kaşitəm ьzət stañnəj çurkæzsə.

Vajalən̄ masina dъnə, kədalən bergalən̄ rapt kuim val. Vallez ńamyrən̄ stalsə siž, neñki çurkabs nuzalas. Nuzaləm stalsə uzalissez kutasə da kusıntasə vevdəriş val uvtə, a sъvərən̄ lezasə uvdəriş val uvtə. Etaz kerasə kuimiş. Sъvərən̄ və liş sogmə relsa. Relsaeszə ətkuzaən vundalə nozniç.

Siž-zə kerən̄ kərt lissəz, toko vallez setən rovnəjəs, nekycəm gərokkez avuəs.

Una vъdkod masinaez adzylisə çelad, a sъvərən̄ munisə.

JUAŞANNEZ: 1. Kytçə munə kərt?

2. Ətəzda-ja kolə zar, medbəv sъlətən̄ kərt da şviñec?

3. Ləddə da jualə, una-ja Uralın domnaez?

14. Uralın una zavod.

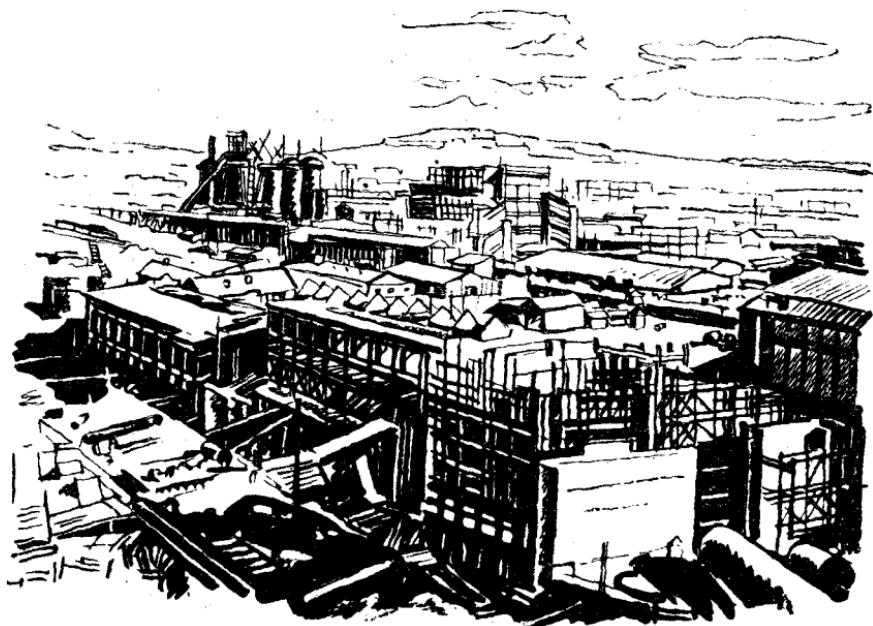
Estən gizəm vəli ətik zavod jılış. Oblas paşa seçəm zavoddez eməs una. Voiş voə vبدtən̄ Uralın zavoddez.

N̄ kolasən medgiriş zavoddez to kycəməş: Magnitogorskəj, Krasnouralskəj, Saldinskəj, Bogoslovskəj, Kizelovskəj, Bereznikovskəj, Usołskəj, Uralmasinostroj, Tumen-skəj, Çełabinskəj da mədikkez.

Ozzyk masinaezsə una mijə vajalim mədik mueziş. Ənisən masinaezsə mijan Sojuz pondə jecazkən i jecazkən vajavn̄ mədik mueziş. Loktas kad, kər ne mijə pondam masinaezsə nəvən̄ ńan vylə da zvir kuçik vylə, a mijanlış pondasə nəvən̄ mədik stranaez.

Mijan partijalən vazyn-ni vəli seçəm zadaça: dugdən̄ vbd masinaezsə vajavn̄ mədik stranaeziş. Setçə mi loktam coza.

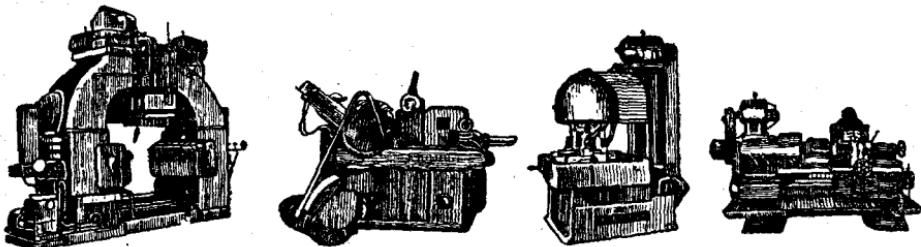
Sverdlovskiş masinostroj şetə seçəm masinaez, kədna aşn̄s pondasə kern̄ masinaez.

Lebə vilj zavod.

15. To түj лезәпъ zavoddez.

1. Gыriş masinaez, kədnaən pondasə suvtatňy domnaez, saxtaez, kərtlis keraninnez.
2. Ызът zavod kerə: nasossez, ru əktan masinaez, sərət vъyla dvigaťellez.
3. Bëdsa trest (una zavoddez) kerə posnit masinaokkez, masina torrez da koťovvez.
4. Zavod kerə stanokkez.
5. Zavod ləşətə električeskəj masinaez.
6. Kərt tuj.

Ena masinaes pondasə kerpъ.

to enə masinaezsə.

7. Vagonnez.
8. Parakoddez.

ZADANNOEZ: 1. Ural oblaş karta vylis adzъ, kytən emas gryis zavoddez.

2. Myj da myj kerəpъ zavoddez? Adzə etə gazetaeziş da zurnallezis.

16. Ezjə Ural paşa Lenjin vi.

Ural oblaş paşa vyd gorodъn, vyd elektriçeskij vi.

Elektriçestvo şetə jugutsə zavodъn masterskəjyн. Uzətə sija masinaez. Elektriçestvoen gazzez zellaez, kraskaez.

Elektriçestvoen vetlənъ tramvajjez, pojezddez - kyskalənъ otir. Mukəd boñicaezъn elektriçestvoen veşkətənъ otir. Kino vylıb elektriçestvoen mytçalənъ kartına.

Una mijanlıb bursə şetə elektriçestvo. Mədik pjatiletka şərti vyd gryis posaddezъn, derevnaezъn loas elektriçestvo.

Oblaşыn medgryis eletrostancijaez to kytən: Gubahaýn, Çelabinskъn. Suvtətənъ vilis Sredneuralskəj, Zakamskəj, Cusovskəj, Peçoro-Kamskəj eletrostancijaez.

ZADANNO: Karta vylis adzə eletrostancijaez.

17. Kama ju vylıb stancija.

Una kylətə Kamabs aßsis vasə Kaspijskəj sarizəz. Eta vasə munə ves. A mymda va sornas vylıb əssə. Jurşı tyləp suvtə, kər dumajtan, kyeem ızyt vyl vermas şetnъ Kama ju, kyeem ızyt iz vermas kerpъ sija.

Uçət juokkez vylə suvtətənъ elektriçeskij stancijaez, kədnə şetənъ əddən ızyt połza.

Майкарын, Çormozын, Кудымкарын, Pozvaын ызыт-я вaez, а elektriçeskaj vi sotçe.

Kamaæ-kæ suvtætny stancijasæ, sek elektriçestvoys loas sъymda, tъymda oblaš pašta esæ avi.

Pravitełstvo da partijalən centralnəj komiçet suisæ: Kama vylə, Perem dъpyn, kolə kerny pložina da suvtætny elekrostancija.

Pložina mədəny lebtyń 22 metra suda. 22 metra suda Kama vylən pložina. Myj eta? Myj sek loas?

Vot sek myj vermas arktyny:

Pozaś suvtætny elektriçeskaj stancija, kæda pondas şetny elektoenergijasæ kuim millon kilovattcas.

Eta elektriçestvo vynən pozaś izətñ Ural oblaşis vydəs gýriş zavoddezsæ. Vynys pondas tynny i mədik oblasssezæ. Pozaś şetny visæ ne ətik zavodlæ, ne ətik gorodlæ.

Elekrostancija lebtikæ sodas Kama va. Sek pozaś paraxoddezen vetlyń ne toko Usoljoz, no i suç Kaj gorodəz Pozaś vetlyń ne seeəm uçitik paraxoddezen, kyz „Cerdak-kez“, a gýrişzky paraxoddezen.

Bzdasæ sek i mijan juez — Kəsva, Inva.

Eta loas siž!

18. Uralo - Kuzbass.

„Kerň Uralыn mədik oboronnəj baza“!

Siž suis partijalən XVI sjezd.

Kyz jemən vyeķə mədik stranaeziş burzuj pəlässə, kər kaştılam Uralo - Kuzbass. Şinyn vytte jog, niya ozə radejtə Uralo - Kuzneçkaj kombinatsæ.

Myla-zə siž, myjış? A vot myla.

Ozzyk mijə viştalim-ni, Uralo - Kuzbass seeəm kombinat, kytən ətuvtçeniy Šibir krajiş iz som da Uralış ruda.

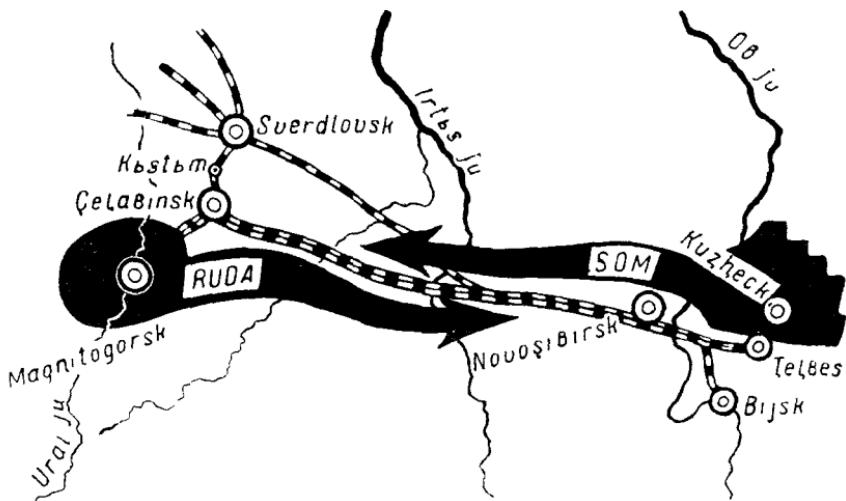
Uralo - Kuzbasslən som da ruda mijan stranalə şetə ызыт vyn.

Vral oblaš pondas vermyń əddən una sylətń ruda. Kuzneç vermas sedtəni somsə vizn vydən, oz pondysomtys mu ryekyp kujlyń ves, kyz vəli ozzyk. Əddən bzdasæ zavoddez da fabrikaez kyz Uralыn siž i Šibiryn. A sodasæ fabrikaez da zavoddez — sodasæ masinaez, sodasæ kərt tujjez, paraxoddez, sodasæ masina kerəm, sodasæ tovar.

Vylypzyka i vylypzyka pondas lebny kultura. Bura pondas izauń vydkoq promyslennoş, sodasæ elekrostancijaez.

Sojuzlə Uralo-Kuzbass otsalə ryrpъ socializmə. Mijan sojuypъ Uralo-Kuzbass — mədik ovoronnəj baza.

Mədənəz etnə kvvvezsə pozə sunpъ siž: Uralo-Kuzbasslən strojkaez — fabrikaez, zavoddez, elekrostancijaez, kərt tujjez, vojenno-ximiceskəj promyšlennos bura jommatənъ mijanlış strana.

Etaş ətlaasə Mağnitogorskiş ruda Kuzhechekəj somkat.

Vot myla Uralo-Kuzbassə ozə radejtə kapitalissez. Tədənənija bura: şəkət loas vermaşpъ proletariat stranakət, kər levtasə vójna.

Tədənənijanlış dostizennoezsə i mu paşa ızalış otır. Tədənənij i jonzıka peşşənə aslanpъ vraggezkət. Loktas kad, kər əzjas mu výlyp revolucija, proletariat keras siž-zə, kyz kerisə mijan stranañ uzaüşsez.

Vermasə-ja kapitalissez stroitpъ seeəm kombinatbez, kyz Uralo-Kuzbass?

Ozə!

Bvd kapitalis kolasyn pır munə vermaşəm (konkuren-cija). Vermaşən ponda, medvъ upazık sedtənъ kapital — cozzıka bogatşavnpъ. Etaşan niya ətamədnəsə padmatənъ, ətamədnəsə rozoritənъ. Kapitalis muezyn uzaüşsez una olənъ eygən.

No oz kov lanțny, oz kov dumajtńy siz: „Mijə vypaes, oz i kov nekinlis rovny, pozas sotciszsny, livo zagənzka stroitny.“.

Eta şornitəmbs—kulaklən, poplən da mədik vraglən.

Bvd izaliş oṭirlə kolə bura otsavny socializm stroitəmən, kolə cozzıka pomavnı pjaṭiletkasə da kütçynı mədik pjaṭiletka berdə.

Kyz-zə mijə, komi oṭir, vermamə otsavny Uralo-Kuzbasslə? A to kyz.

Bvd izaliş oṭirlə, kytən-vy sija ez ov, kolə kütçynızauny jonzıka. Mij-vy sijə ez eəktə kernı mijan partıja da sovet vlaş, kolə sə vylə ruktyny vbd vyp, medvə pomavnı cozzıka. Kip-vy sija ez vəv: ravoçej, mugəriş, velətiş qeto ve-lətciş, vbdənlə kolə kütçisny iz berdə udarnəja.

19. Қusıńnyн výdmis medyzyst zavod.

Kin ez kylv Magnitogorsk, Çelabostroj. Jeca naṭtə adzan seeəm oṭirəs, kəda-vy ez kvy etnə kvvvezsə.

Mədik mueziş burzuj pələs, kər kylasə seeəm kvvvez, dakjur vərnysə gyzjaləny, jurşı tylərpeznysə neekəny.

Mijan izalişlən şələmbs əzjə. Myla siz? Mij eta seeəm Magnitogorskls?

Magnitnəj kerəsiş ruda

Uralын әм Magnitnaj kerəs. Kerəs uvtas pondətçə ызыт ştep. Gozummeznas setən nevazып есә olisə kazakkez. A təv kezə vessbilsə sonxtlaqə. Kərt ruda kujlə setən ызыт torrezən — 3—4 metra kuzaən da 2 metra sudanas. Sylətənə etə rudasə Beloreckəj zavodын. Bıdsa voə zavodъs vermə sylətnə sымda, тымда sedtənə rudasə kık kuim nedelən.

„Әddən una kujlə tatən ruda“. Etaz vəli gizəm ozzə voezən geografiya výlyp.

Tavo Magnitnaj kerəs uvtyn, kytən eсә nevazып olisə kazakkez, stroitçə medyzyt kərtkeran zavod — Magnitogorsk. Vaz Beloreckəj zavodын izalisə 17.000 mort. Magnitogorskып pondasə izavny 60.000 mort.

Vaz Beloreckəj zavodын izalisə 24 şurs stanokkez, a Magnitogorskып loasə 1 million 600 şurs stanok.

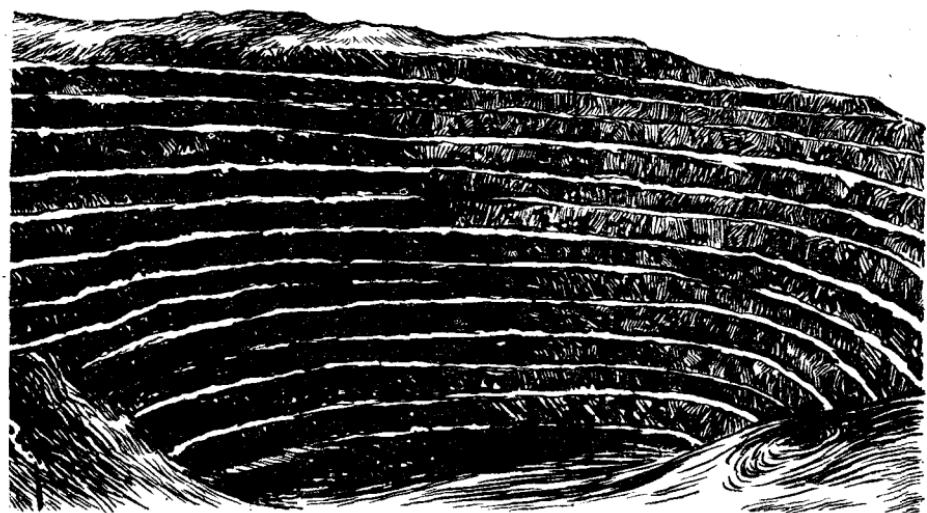
Vot myjən Magnitogorskып mədkod vaz zavoddez şərti.

Myj-zə pondasə kernə Magnitogorskып eta тымда stanokkes?

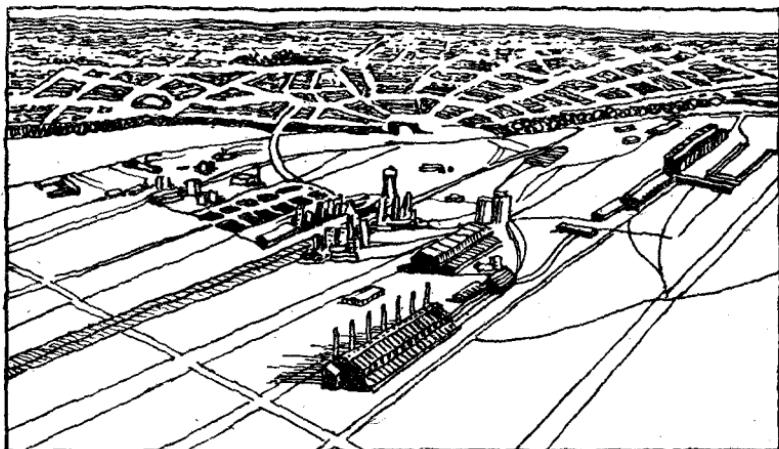
A to myj.

Bostasə etə ызыт Magnitnaj kerəssə — kus kərt rudasə da pərtasə sijə kərt tujjezə, kərt lissezə, kərt maçıcaezə da provolokaə. Kyz-zə etə kerəssə?

Ləşətasə Magnitnaj kerəs výlyp una veşkət tujjez. Tujjez kuza vetlyńp pondasə paravozzez, — lezçətnə ulə kərt ruda.

Səskasə Magnitnəj kerəssə vədsən. Luniş-lun sija pondas çinnə. Eta kerəssəs vədsən vuzas Magnitogorskəj rudaə. Pəras sələtan gorrezə. Kerəssəs sylas, pərtçəs çugunə da kərtə, munas zavoddezə.

Magnitogorsk.

Vot təy sija Magnitogorskəs. 1932 voə tulısnas lezisə medəzət kük domna.

„Magnitogorskəj zavod-kod, em toko zavod ətik stranaňn— Amerikaňn.

Vot təyla Uralo-Kuzbass kaştıvtən povzənə burzujjez. Etnə domnaezsə da zavoddezsə mijan strana toko pondətçis stroitnə. Oşan mijan loasə vədsən gəriş zavoddez.

Mijə vətam da koʃam burzujjezlis promyslennoşsə. To təyla nija polənə, to təyla mijan uəalişlən sodə vyn.

III. MIRLƏN POLİTİÇESKƏJ KARTA DA SSSR-LƏN MU VƏLBƏN MESTA.

1. SSSR-lən geografičeskəj polozenqo.

Paşkət Sovet Sojuznym. Mir političeskəj karta vylən Sovet Sojuzlən gərd pjatna bura jansalə mədik gosudarstvoezi dəniş. Plossadəs sylən mu paşa vədəs olana muiş $\frac{1}{6}$ tor.

SSSR zañimajtə asylvania (vostoçnəj) Jevropa, ojlaşa (Severnəj) Azija (Uralskəj kerəssez dənşan Veličkəj okean dənəz), Sər (Srednəj) Azija (asylvania Kaspij sariş dənşan) da Kavkaz (Şəd da Kaspij sarişsez kolasıñ).

- ZADANNO: 1. Mytçalə SSSR-sə mir politiçeskəj karta vüliş.
2. Konturnəj karta vülyə karandasən nuətə SSSR-liş granicæz.
3. Vizətə karta vüliş, kyeem mu tor vülyən kujlə SSSR.
4. Adzə karta vüliş polarnəj kruggez da tropikkez. Viştalə, kyeem sonxt jyez niya janşətənə?
5. Kyeem sonxt jyezən kujlə SSSR?

2. Glavnəj kapitalistiçeskəj stranaez.

ZADANNO: 1. Mytçalə mir politiçeskəj karta vüliş gosudarstvoezi Severnəj Amerikalış Sojediñonnəj Stattez, Anglija, Franciya, Germanija, Italija da Japonija. Karta şərti vizətə, məj əzdaəş niya i məzda. SSSR.

2. Aslanxt tetraddəzə (kletöckaez şərti) resujrə ulınpək tablıca şərti ne ətsuvda stolbikkezən diagramma, kəda pondas mytçavnp, kyeem gosudarstvo məj əzda.

Gosudarstvoezlən plossadəs mil'on kvadratnəj kilometraezən:

SSSR	21	mil. kvadr. klm.
ŞAS8 (kolonijaeztəg) . . .	7,8	" " "
Anglija (kolonijaeztəg) . . .	0,2	" " "
Franciya (kolonijaeztəg) . . .	0,5	" " "
Germanija	0,5	" " "
İtalija (kolonijaeztəg) . . .	0,3	" " "
Japonija (kolonijaezən) . . .	0,6	" " "

3. SSSR-lən granicæz.

ZADANNO: 1. Karta şərti vizətə SSSR-liş granicæz, vizətə, kyeem sarişsez kuza munə Sojuzlən granica, kyeem gosudarstvoezə mu vülyən viziraşə SSSR.

2. Konturnəj karta vüle gizə vüdəs granica kuza gosudarstvoez da to kyeem sarişsez: Ojlaşa Polarnəj sariş, Barenkov, Çoçkom, Karskəj, Beringov, Oxot, Japonskəj, Şəd, Azov, Balçıj.

3. Mytçalə karta vüliş da gizə aslanxt konturnəj arta vüle port karrez, kədəna eməş SSSR-ın sariş granicæz vülyən: Leningrad —

Finskəj zaſiv dorъn (Baltij sariз) Murmansk — Barendov sariз dorъn, Arxangel'sk — Çoçkom sariз dorъn, Odessa, Novoroßijsk da Batum — Səd sariз dorъn, Rostov — Azov dorъn, Vladivostok — Japonskəj sariз dorъn.

Sovetskəj Socialistiçeskəj Respublikaezlən Sojuz zanımajtə vədəs kəs muiş kvaṭət tor. Eta omən mu paſta ətik strana, kytən raboçejjez ətlaňn uzaliş kreşsanakət çapkisə pomessikkezsə da kapitaliszezsə i voştisə aslanıys kiə vlaſ. No toko kuim voşa -grazdanskəj vojna vərən ſavoçej klas vermis mirnəja stroitnъ aslıys olan. Pervo mijanlə dudgəvtəg kolis peşşənъ sovet respublikaiş vasətəm kapitaliszezkət, kədəna mədışə mədik stranaeziş kapitaliszez otsaləmən voşnъ aslınpıys ozzasa vlaſ.

Medož, kyz lois Okṭabrskəj revołucija, kyz ovjavitisə, tıj mu, fabrikaez da zavoddež, saxtaez irudnikkez, kərt tujjez i bankkez vuzisə uzaliş kiə, ſavoçej klas suvtətis as ozas mog — fabrikaelis i zavoddezlis uz, mu uzałəm, poda vəditəm, kərt tujjezlis uz organizujtnısız, medvъ vədəs uzaliş oṭir vermisə koknita sedtənъ aslınpıys şojan, paškəm, ovnъ vyeemə, medvъ vədənpiys vermisə velətçənъ. Revołucijaəz toko nezzət kuçkaok — pomessikkez da kapitaliszez vermisə voşnъ aslınpıys vədəs etə, a ſavoçejjez da kreşsana olisə eygən, paſtaſisə uməla, olisə kişsəm kerkuzuggezən, nem ez tədə naukaez, literatura da iskussıvo jılış, a uzałisə sotciştəg, uz vylən i kulisə. Medvъ şetnъ uzaliş oṭirlə nan, ja, jəv, vi, şiteç, knigaez da mukəd tor səməda, tımda nıla kolə, kolas unaən ozzə şərti əzdətńn niјe sedtəmsə. Kernə etə pozas toko sek, kər şelskəj kəzajstvoyn pondasə uzavnъ masinaez: traktorrez, ıekişan masinaez, vartan masinaez, kombajnez, a siž-zə i promyšlennoşen. Mort, kər uzałə masinaezən ozzık tız, da i kernə vermə unaən unazık. A kyz peşşə mort, kər sija uzałə aslas kiezən, masinaetzəg! Əddən una vermənər kernə masinaez sek, kər niјa uzałən elektriçestvoən, kəda provoddež kuza loktə elektriçeskəj stancijaez dənşan. Elektriçestvoən uzałan masinaez vypazıykəş da i uzałən perçetzyka.

Siž-kə, miž əni vermam viştavnpı: medvъ şetnъ uzaliş oṭirlə vədəs, tıj sylə kolə, kolə unažık stroitnъ masinaez da elektriçeskəj stancijaez. To tıla vədəs Sovet Sojuziş XVII

partkonferencija, kədə çukərtçlis aprel təlişə 1932 voə i viştalis, təj medbəzət moggezən əni loənə masinaez da elektriçeskəj stancijaez stroitəm. No medbəv kərń masinaez, kolənə çugun, stal, mid da mukəd metalləz. Nijə kolə sedtənə tı pıękiş, kytən nija kujlənə rudaəzən, a səvərən sylətənə. Eta ponda kolə iz som. Iz som neto neft kolənə sə ponda, medbəv vermisə uzaçınə elektriçeskəj stancijaez da vəd-kod masinaez. Estiş suvtə mījan oza mog — unazək sedtənə iz zom da neft, unazək sylətənə çugun, stal, mid.

Съ pondа, medvь mu setis ьзыцъk urozaj, kolе bur-
mety sijе iskusstvennaj udobrennoezen, kедnе sedtень-
kalijnej sovvezis, fosforittezi, apahtittezi ximiесkej zavod-
dez vъlyп.

Kolə unazъk kəzпь nan (sogdi, ruzəg, id, zər), saxarnəj svekla, vədитъ unazъk poda, kəda şetə mijanlə jaj, jəv, vi da mukəd şojantor, unazъk kəzпь xlopok, lən, medvъ unazъk tuijs kernъ vəd-kod siteçcez.

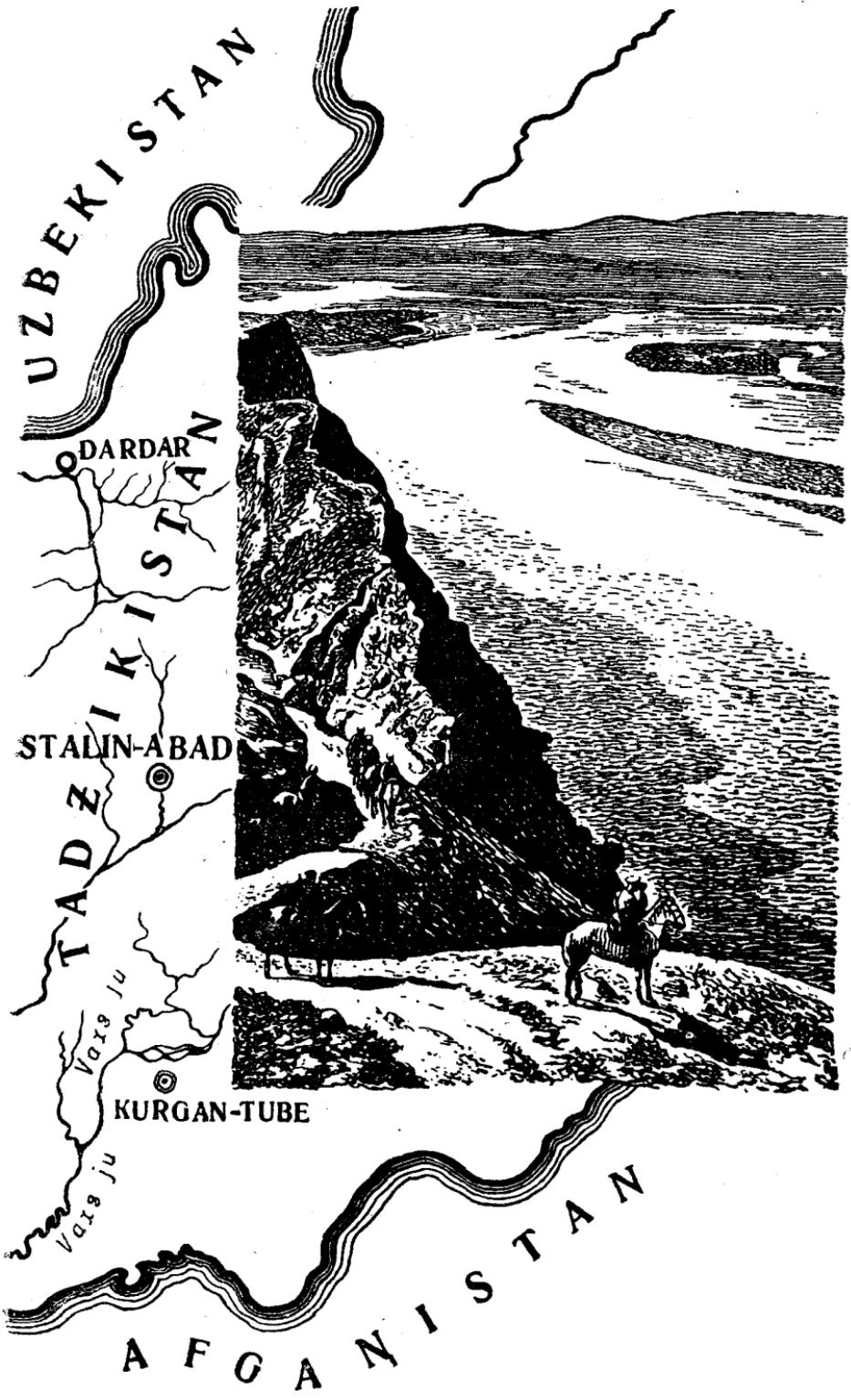
Кыптын unazъk kerasə masinaez, кыптын unazъk loas mijan-
naq, jaj, jəv, vurun, lən, xlopok, съптын unazъk pozas kert-
piz, konservaez, şiteç da una mukədə.

Въдѣс изъ енна кадѣ, кѣр пансѣ сеемъ олан, кѣтѣнъ въ-
дѣннѣсъ лоасѣ ѣткодѣс, кѣтѣнъ озъ лоѣ не веднажеъ, не вога-
тажеъ, кѣтѣнъ үзалишѣзлѣнъ лоасъ въдѣсъ, тъјъ пылѣ колѣ, — eta
и емъ socializmъ stroitѣмъ.

1928 voə vəli suvtətəm vədəs Sovet Sojuz paşa socialistizm stroitəmiş vit vo kezə plan. 1928 vo okṭavr medozaa lunşan 1933 vo okṭavr medozaa lunəz. Plan etə perxta tərtçə. Unaşın sija tərtəm da esə i unaşkən kerəm ne vit, a kuim, neşki kək voən. Udarnəja kutçisə uzalış oğır vitvoşa plan tərtəm berdə i plan lois tərtəm nəl voən — 1932 voə pomaləm.

Əni suvtətənə mədik-ni vitvoşa plan — 1933 vosan
1937 voəz.

SSSR-ын үşpesnəj sozializm stroitəməs tətqiqatı mədik stranaeziş üzaliş oṭırılə, kəz kolə kernə, medvə dornə mədik, dolxt olan. I proletariatın mədik stranaezişin ləşətçə sə kezə, medvə aslanıbs stranaezişin çarğıny kapitaliszeszə da pomessikkezsə i boşnə aslanıbs kiə vlaş. Setçin, kəpitalist stranaeziş, vədmə revolucionnəj dvizenqo, vədmənə kommunist partijaez. To

SSSR granica doqyn straza.

тыла въд kapitalist stranaeziş burzuazija jordə Sovet Sojuzsa i vojnaen grəzitcə rədtyńь sijə da boşń aslas gospodstvo uvtə.

Okṭabrskəj revoluciya vərəp-ni kapitalist stranaez mədisə tırgdfyń Sovetskəj tıssə. Anglija mədis tırgdfyń Murmansk da Arxangel'sk i taşan vessyń lunlanqə, Franciya jirispinneszsə Odessa da Krym vylə, Japonija — Sovetskəj Dañnəj Vostok vylə: Kamçatka, Saxańin da Vladivostok vylə; Rumıniya tırgddis 1928 voə Sovetskəj Bessarabiya da ənəz sija səkiə i kołtciş.

Toko Gərd armijalən stojkoşt da rəwoçej i kressana partizanskəj otrjaddezlən çorxta peşəm vasətisə vədəs vraggezsə mijan Sovetskəj mu vylış, ez şetə orlavń sijə posnit torrez vylə.

Əni vəra kapitalist stranaez grəzitcənən vojnaen tınnı Sovet Sojuz vylə. Jirə piñneszsə, munə panıt Sovet Sojuz vylə Rumıniyalən da Polşalən vojennəj Sojuz. Sılvə otsalə Franciya, ətlən nija ləşətçənən vojna kezə. Ləşətçənən vojnaen uskətçənən Sovet Sojuz vylə i Baltij sariş doris gosudarstvoe: Latvija, Estonija da Finlandija, uzalənən nija ətlən Anglijakət.

Dañnəj Vostok vylən kapitalistiçeskəj Japonija grəzitcə vojnaen tınnı Sovet Sojuz vylə. Japonija boştis Kitajskəj Mançurija, a əni vessə Sovet Sojuz granica dıxnə.

No 15 voen vədmis ra oçe-kressanskəj Gərd armijalən vojennəj vylə. Kapitalist stranaeziş uzalışsez adzənən Sovet Sojuzun aşşinəs proletarskəj gort i ryr gotovəs dorjyń sijə, vessyń pıkkət; kin mədə rədtyń Sovet Sojuzsa.

Lunlańın Sovet Sojuz granica kuza kujlənən seeəm gosudarstvoe, kədnükət Sovet Sojuz druznəja olə: Turcija, Persiya, Afganistan, Mongoliya. Kapitalist stranaeziş burzuazija əuzətə kiezsə, ləşətçə boşń nişə aslıs da eksplloatirujtnı, kyz kolonijaez. Ətik Sovet Sojuz ətem uməlsə oz dumajt kernən pılkə, radejtəmən vızətə nə vylə.

ZADANNOEZ DA JUAŞANNEZ: 1. Kyeəm granica dorşan sojuznınlə burazbık grəzitcənən tınnı vojnaen?

2. Lıddə „Leqin tuj vylət“ gazetiş, kyz granica doris da i mədik kapitalistiçeskəj stranaez ləşətçənən panıt SSSR-lə vojnaen,

3. Kyeəm granica doris gosudarstvoe olenə druznəja SSSR-kət?

IV. SSSR-lən ADMINİSTRATİVNO-POLİTİÇESKƏJ DA ETNOGRAFIÇESKƏJ KARTA.

1. SSSR-ıñ oliş otiprez.

Paşkət Sovetskəj mu. Una otip olənp etə mu vylən — 163 millon mort. Bödkod otipəs setən em. Sojuz paşa mijan 150 bödkod otip olənp. Etnografiçeskəj karta vylən tədalə. Jevropejskəj torən Sojuzas i lunlaq Şibirən olənp unazəksə roçcez. No roçcez kolasıñ olənp i mədik otip: ukrainsa, velerussez, jevrejjez, tatarinnez, komiez, baskirrez, nepeççez, mordva, marijjez, cəgannez da mukəd. Kavkaz kerəssezyň olənp oşetinnez, ingussez, çerkessez, çeceneccez da mukəd, lunlaq Kavkazın — gruzinnez, armjana, turokkez. Ojlan Şibirən olənp oştakkez, jakuttez, burjato-mongollez da mukəd. Şəriş Azıjañ — uzbekkez, turkmennez, kazakkez.

Car vlaş dyrni roçcez vəlisə gospodstvujtan nacijsən, a mukəd otiprlən — uçət nacijsəzlən ez vələ seçəm pravoez, kyz roçcezlən. Car praviştvo pırgıstis mədik nacijsəsə, bura eksploatiştiştiş nişə burzuazija da pomessikkez. Roç çinovnikkez upravlaşdırış vədəs mukəd otipnas. Skolaezyn velətitə toko roç kəv vylən, kət i una çəlaq ətik kəv roçən ez vezərtə. Şəkət vəli velətçəny pəlaqlə! Boştam kət komi çəlaqəs: loktas sija skolaə velətçəny, pondas velətiş roçən vaitny səkət. Məj sija vezərtas səliş, pervujiş-kə kılə roç başnisə? Nem oz vezərt! Siz-zə, kyz roç vezərtə komiliş baitəmsa.

Əni, sovet vlaş dyrni, ətik nacijsə oz pırgıs mədikəs. Əni vədənnəs ətkodəs, vədənnəslən ətik pravoez, vədənnəs svobodnəjəs, vədənnəs ətuvətcişə bratskəj Sovetskəj Socialistiqueskəj Respublikaez Sojuze.

Rabocəj praviştvo otsalə otiprlə. Sija peşə verstajtın sijə, məjən posni nacijsə koñçisə vərə car vlaş dyrni kəzajstvo şərti da kultura şərti.

Kavkaz otiprlən vaz skola.

„Bliş aul zmitəm kəs skalaezən... Kylendas kuimdas gov saklaez... Nə kolasyň — ətik mukəddessə uçətzək, remət uçitik əşyənoka. Eta — medreşə, duxovnəj skola. Daskək gəgər zonkaok pukalənp, kokkeznəsə zmitəmaş-da, nevylən kus

nar pəvvez výlyp. Mýskýraqaşəny piya vər da oз, şinnezeňsə kùnəmaş da velətəny arabskəj kÿvvez „svjasçennəj“ Koranis¹), kədnə aşnyas oz vezərtə. Seeəm kÿvvez velətəm kÿşşə ças, mədik, kuimət... Çelaqlən golosseznəs şibdisə-ni, gusənzək, kylə, lÿddənə...

No setçə şujəstə nýrsə velətiş — kəs da ləg starik. Əmtýrnas gorətə siya, lebtə aslas golosən çelaqlış lÿddəməsə, çelaq drəgnitəny, esə burazъk pondəny lÿddəny vezərttəm kÿvvezsə, med toko plet ez pavk vokapıs. No plet vetlə-ni çelaq şpinaez vylət.

Kəsənlik, uməlik Almat drəzitəmən kaçatçə vər da oз, siya şo burazъk i burazъk təzzə.

Bura vizətə velətiş. Siya, kyz kyrnyas, vazyn-çi vizətə Almat vylə. Raz! — vəsnit plet pýre zonakok şpinaə.

— Dÿskuçik! — Gorətlə velətiş povzəm Almat vylə. — Kyz lÿddan? Te vunətin, kyz me veləti tenə! Raz allax kylas tenə, kər te nýruvtat aslyt bobgan? Gorənzyk lÿddə! Da ne siž, ne siž, vezərttəm te mortzug! Nuzlaləmən kolə!

I vilış i vilış vaçkə pletən zonkaoklə.

Almatlən drəzitə golosbs züvütsan, no siya, týmda toko výnyas suzə, gorətlə vezərttəm kÿvvezsə:

— La-il-ax-a-a!... La-il-ax-a-a...

Kavkazıñ vil sovetskəj skola.

Coza loktis Xamid, i mijə výdəppym munim sýkət skolaə. Skolañp vəli výdəs səstəm da porjadok. Ştenaez výlyp əsa-llisə çelaqlən resujtəmmez, portrettez. Pýzan veydərəy় əsalis əzyl karaşinovəj lampa. Ştenaez vəlisə püəvəjəş, zoz kraşitəm. Eta vəli kerku, kytçə əni kerisə skola. Skola vəli ostəm nevazıy, esə ne výdəs kolan velətçan torıys vəli.

Xamid Ətəzov viştalis mijanlı aslas skolnəj uz jılış. Siya mýtçalis mijanlı mədik posobijaez kolasiş globus, kədə siya açıys keris.

— Myj-nə keran, kyzkə-ed kolə...

— Da týj eta? — juasım mijə, peslim globussə etmədərşan.

— Sar kerəm maşerjois; şujəm setçə pilnəj çag, a sývəryp kraşitəm...

¹⁾ Koran — müsulmanskəj religijais svjassennəj.kniga, gizəm arabskəj kvy výlyp.

Въеəта vezərtənə əni çəlad, kъz sogmə lun da oj.

Ətəzov lebtis globussə, bergətis əsənlaqə i şəd vuzər lebtis globus zəpsə.

Ed i pilnəj çagsə sija ne taş bcstis, a vajis Ələrus uvtış, kъtən keralənə da pilitənə strojevəj vər. Eta 70 km ыльна. Siз sovetskəj velətissəz peşənə pijən şəkylteznas, kədna pantashənə pylə tuj vъlyń. Lunış lunə nija vermənə Kavkazlış şəkyltezsə, kerənə aşşinəs şəkyl - uzzə, kəzənə bura çuzan kəzəs.

Nèyliş mijə kažalim vil ьзыт izovəj sko'a. Pýrim setçə. ьзыт koridorrez, eza ьзытык zırrez kojystisə mijanlı vil kulturaən.

— Tatən pondasə velətçynə ne toko çəlad, no i gryış-sez, — suis Xamid Ətəzov, aslas şinnes kъz viez sotçisə.

— Əni kъk smenaən pondam izaavnə. Tatən loas kino, teatr, klub. Tatən pondas çulavnə ьзыт kulturnəj uz!"

ZADANNOEZ DA JUAŞANNEZ: 1. Kъz olisə ucət nacionałnossez carskəj Roşsiyań i kъz niya olənə Sovet Sojuzıń?

2. Mъj ղəətkodəsə adzit tijə kъk ləddəm viştis, vaz da vil nacionałnəj skolaez jılış?

3. Adzə gazetaeziş da zurnallezis vişttez nacionałnəj sovetskəj skolaez jılış.

4. Pondə giznə kъeəmkə nacionałnəj skolalə, tədə kъz pylən çulalə skolań iż, kъz izaalə samoupravlenço i kъz izaalənə pioñerrez.

2. Sojuz respublikaez.

ZADANNO: 1. Mъtçalə SSSR poliçeskəj karta vlyiş şizim sojuznəj respublika: Belorusskəj sovetskəj socialisticeskəj respublika, Ukrainskəj SSR, Zakavkazskəj federativnəj SSR, Turkmeneskəj SSR, Uzbekskəj SSR, Tadzikskəj SSR da Roşsijskəj federativnəj SSR.

2. Kraşitə vbd rəma karandasən sojuznəj respublikaezsə konturnəj karta vylanılt.

3. Mъtçalə poliçeskəj karta vlyiş i konturnəj karta vylanılt da pjatnajtə vbd sojuznəj respublikaliş stołicaez.

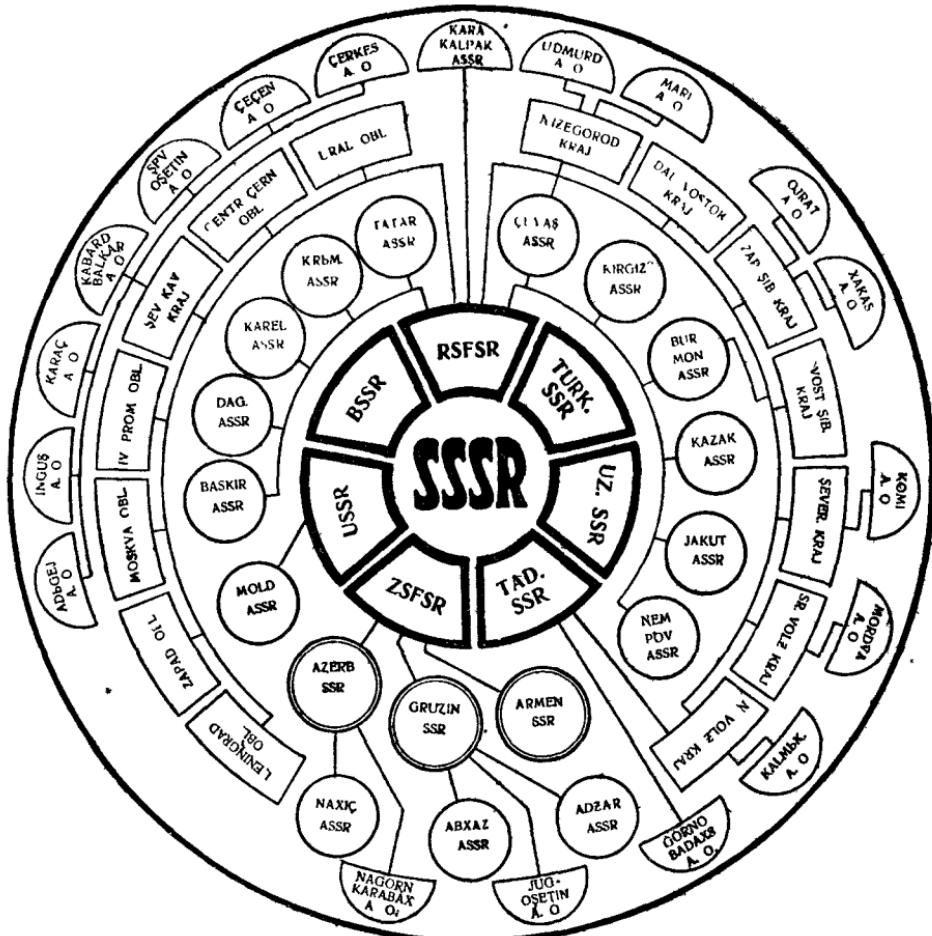
4. Kъeəm kar—Sojuz stołica.

3. Avtonomnəj respublikaez da oblaşsez.

Sovet Sojuzanım mukəd nacionałnossez, kədna vъlyńpa sulalənə kəzajstvo şərti da kultura şərti, kerisə Sojuz respub-

likaez, mədikkez ətuvətçisə Roşsijskəj sojuznəj respublikə neto mədik respublikəzə avtonomnəj respublikəzən, neto avtonomnəj oblaşsezən.

Avtonomnəj respublikasını əksə aslas sovietlər sjezd, organizujtçə aslanıb narodnəj komissarrezlən sovet. Si3 petə, vəd nacionaɫnos açıb stroitə assis kultura da kəzajstvo. Eta

SSSR administrativno-politiceskaj jukaşəmisi schema.

pondar nijə ətlaalənə Sojuz paşa kəzajstvo da kultura stroitelstvo moggezən.

Nacionalnossez, kədənə kultura i kəzajstvo şərti sulalənəy ulıñszık, ətuvətçənəy avtonomnəj oblaşşezə. Nıñən avı narodnəj komissarrezlən sovet, a oblaşnəj soviettezlən sjezddey vərjənəy

ispolnițelnaj komițettez, kədna i upravljatən oblașən. Perxt təmppezən vədmə Sovet Sojuz i əni una nacionaļnos, kədna pervo vəlisə avtonomnəj oblaşsezən, pərisə avtonomnəj respublikaezə.

ZADANNOEZ: 1. Vizətə sxema şərti SSSR-liş političeskəj strojenno. Političeskəj karta vlyış mətçalə vədəs avtonomnəj respublikaezsə.

2. Gərd karandasən konturnəj karta vylanılt nuətə granicəzə avtonomnəj respublikaezliş da gizə vəd respublikaliş qımmeznəsə.

4. SSSR-lən adminiçtrativnəj jukaşəm.

Sojuznəj i avtonomnəj respublikaez da avtonomnəj oblaşsez vylə jukaşəmşa vədəs SSSR-ıls upravlenno ponda jukaşşə adminiçtrativnəj oblaşsez da krajjez vylə. Vəd oblaşın neto krajın gəriş kartı -- oblasnəj neto krajevəj centrı -- em oblasnəj neto krajevəj ispolnițelnəj komițet. Setçin əkşənə oblaşış sovettezlən sjezddez; setçin vədəs oblaşən upravlenno, kəzajstvennəj da kulturno-političeskəj rukovodstvo. Oblaş jukaşşə rajonnez vylə; vəd rajonları em ispolnițelnəj komițet.

Boştam siž: Ural kerəssez dənən torjətəm əzət Ural oblaş. Sverdlovsk kar — sylən oblaş centr. Volga ju uvdərən, Kaspij sariş dənən em Nizne-Volzskəj kraj. Eta krajə ətuvtçə Povolzjo Nemeccezlən avtonomnəj respublika da Kalmykkezlən avtonomnəj ovlaş. Kraj centr setən Volga bereg dorən pro-məslennej kar — Stalingrad.

ZADANNO: 1. Mətçalə karta vlyış Moskva oblaş, Leningrad oblaşsez da aşşinim Ural oblaş.

Ръекес.

I. Mijan okrug.

Lisbok.

1. Озза оләм	3
2. Oktabrskaj revolucija вәрьп	—
3. Mijan okruglən granicaez	4
4. Klimat da mu vevdər	5
5. Juez	6
6. Selskoy kəzajstvo	7
7. Poda, zvirrez, kajjez da vydmassez (raşennoez)	9
8. Komi tılyń una bogatstvo	11
9. Vér — mijan bogatstvo	13
10. Okrugън vydme promyslennos	14
11. Levə kultura	17

II. Ural oblas.

1. Né zor, a tom	18
2. Ural granicaez da olişsez	20
3. Priroda	22
4. Juez	23
5. Vérrez	24
6. Muşin	25
7. Zvirrez da kajjez	26
8. Myj toko abu Uralyn	27
9. Bätz goroddezlən çuzəmvalyś vezşə	30
10. Sverdlovsk	32
11. Berezinski	33
12. Krasnouralsk	—
13. Bätz zavodə ekskursija	34
14. Uralyn una zavod	37
15. To myj lezənъ zavoddez	38
16. Ezjə Ural paşa Lenin vi	39
17. Kama ju vylýn stancija	—
18. Uralo-Kuzbass	40
19. Kusinyn vydmis medyzyst zavod	42

III. Mirlən političeskəj karta da SSSR-lən mu vılyıñ mesta.

1. SSSR-lən geografičeskəj polozenno	44
2. Glavnəj kapitalističeskəj stranaez	45
3. SSSR-lən granicaez	—

IV. SSSR-lən administrativno-političeskəj da etnografičeskəj karta.

1. SSSR-byn oliş otirrez	50
2. Sojuz respublikaez	52
3. Avtonomnəj respublikaez da oblaşsez	—
4. SSSR-lən administrativnəj jukaşəm	54